నిఘంటువు చరిత్రము

నిఘంటుచరిత్రము

శ్రీమాన్ మేడేపల్లి వేంకటరమణాచార్యులుగారు విజయనగరము

సంస్కృతభాషలో మిక్కిలి ప్రాచీన మైనదియు నిప్పటికిని వాడుకలో నున్నదియు నగునిఘంటువు వైదికనిఘంటువు దానికి యాస్కుఁ డనునొకమహర్షి యొకవ్యాఖ్యానమును రచించెను వేదములయందు ప్రయోగింప బడిన సకలసుబంతపదములు తిఙంతపదములు దానియందు బూర్ణముగా సంగ్రహింప బడినవి ప్రాయికముగా నీనిరుక్తమువంటి మఱికొన్ని గ్రంథములు పూర్వకాలమం దుండవచ్చును కాని యవి యన్నియు నిటీవల నంతరించినవి ఈ నిరుక్తమందు గర్తృకర్మక్రియలు లేకుండ వేదశబ్దము లన్నియు గుంపులుగుంపులుగా నొకచోట జేర్ప బడినవి ఇది యయిదధ్యాయములుగా విభజింపఁ బడి యున్నది వానిలో మొదటిమూ డధ్యాయములలోను నామవాచకములకు దిఙంతములకు బర్యాయపదగుచ్ఛము లేర్పడియున్నవి ప్రకరణసందర్భమునుబట్టి యర్థనిర్ధారణము జేయ దగిన నిష్పన్నశబ్దములపట్టికలు కలవు పంచమాధ్యాయమందు నానావిధదేవతలనామము లున్నవి ఈగ్రంథమును రచించినవా డెవ్వ డో యెవనికి దెలియదు యాస్కు డీనిరుక్తమను వ్యాఖ్యానమును వ్రాయుకాలమునకే యీ వైదికనిఘంటువు వ్యవహారములో నున్నది వేదాధ్యయనము నారంభించినవారు దీనిని వాచోవిధేయముగా జేసికొనుటకు వల్లించుచుండిరి అందువలన దీని కామ్నాయ మని పేరు కలిగినది సమామ్నాయ స్సమామ్నాత సవ్యాఖ్యాతవ్య తమిమం సమామ్నాయం నిఘంటవ ఇ త్యాచక్షతే (నిరు 1) సాక్షాత్కృత ధర్మాణ ఋషయో బభూవుస్తే౽సాక్షాత్కృత ధర్మస్య ఉపదేశేన మంత్రా న్సంప్రాదు రుపదేశాయ గ్లాయంతో౽వరే బిల్మగ్రహణాయ ఇమం గ్రంథం సమామ్నాయిషు వేదంచ వేదాంగానిచ (నిరు 1-6-5) బిల్మం భిల్మం భాషణమితి నైరుక్తా (పాణినిచే నిరస్తులైన యనేకవైయాకరణులను యాస్కుడు తనగ్రంథమందుఁ జెప్పినను పాణిని పేరెత్తకపోవుటచే యాస్కుడు పాణినికంటె బ్రాచీను డని తలంప బడుచున్నాడు పాణిని యాస్కశబ్దనిరూపణమువిషయమై తన అష్టాధ్యాయిలో యస్కాదిభ్యోగోత్రే -4-65) అని వ్రాసియుండుటచే పాణిని యాస్కుని

పేరు నెఱింగియున్నట్లు కానుపించుచున్నది వైదికనిఘంటువునకు యాస్కుని నిరుక్త మొక గద్య వ్యాఖ్యానము వేదవాఙ్మయమందు ప్రయోగింప బడిన శబ్దముల యర్థములను దెలియ జేయుట దీని ప్రయోజనము ఇది వ్యాఖ్యానమే కాదు ఇందులో శబ్దవ్యుత్పత్తులను గుఱించియు దేవతలను గుఱించియు జర్చలు మెండుగా నున్నవి ఎట్లన తత్కోవృత్ర మేఘ ఇతి నైరుక్తా త్వాష్ట్రోఽసుర ఇత్యైతిహాసికా (నిరు 2-6-2 ఋగ్వేదమందు వృత్రశబ్దమునకు మేఘమర్థము వృణోతే రాచ్ఛాదనార్థాత్ - ఆచ్ఛాదయతి హ్యాసౌ కృత్స్నం నభ -"ఇదిగాక లౌకికసంస్కృతమందు వాడుక చేయు బహు పర్వతపర్యాయము లయిన అద్రి గ్రావా గోత్ర అశ్మా పర్వత గిరి ఉపల మొదలగు శబ్దము లన్నియు ఋగ్వేదమందు మేఘపరములు వృత్రునిచే చెఱగో నుంప బడిన గోవులను-నింద్రుడు వానిని జంపి విడిపించె నని ఋగ్వేదములో ననేకఋక్కులలో జెప్ప బడి యున్నది ఎట్లన గా— ఇంద్రో వృత్ర మవృణోచ్ఛర్ధనీతి ప్రమాయినా మభినాద్వర్పణీతి అహన్వ్యంసముశధగ్వనేష్వావిర్ధేనా అకృణోద్రామ్యాణాం (3-34-3 వృత్రాయ వజ్ర మీశాన కియేధా (1-4-29-27) అహన్వృత్రం వృత్రతరం వ్యంస మింద్రోవజ్రేణ మహతావధేన స్కంధాంసీవ కులిశేనావివృక్ణాహిశ్శయత ఉపపృక్పృథివ్యా ఇట్టిఋగ్వేద గాథలు భాగవతాదిపురాణములయం దింకొకరీతికథలుగా గాలక్రమమున మాఱినవి

ఈనిరుక్తము ద్వాదశాధ్యాయములుగా విభజిక బడి యున్నది ప్రత్యధ్యాయమందు మూఁడు మొదలుకొని యేడుపాదములవఱకు గలవు దీనికి రెండు పరిశిష్టాధ్యాయము లున్నవి వానిలో మొదటిదానికి దుర్గాచార్యుఁడొకవ్యాఖ్యానమును వ్రాసెను అవి రెండును నిరుక్తమునకు గౌణ నున్నవి అవి యంతప్రమాణములు కా వని కొందఱాచార్యు లభిప్రాయపడుచున్నారు పూర్వోక్త మైనద్వాదశాధ్యాయములు మూడుకాండములుగా విభజింప బడినవి 1 నైఘంటుకకాండము -నిఘంటువొక్క మొదటి మూడధ్యాయములతో సరిగానున్నది 4 5 6 అధ్యాయములు నైగమకాండము ఇది నిఘంటువుయొక్క నాల్గవయధ్యాయమునకు సరిగా నుండును 7 8 9 10 1 12 అధ్యాయములతో నైగమకాండము సరిగా నున్నది ప్రథమాధ్యాయమందు పదములు నామము లు ఆఖ్యాతములు ఉపసర్గలు నని వర్గీకరణము చేయఁ

C 7473

బడినది ప్రతిశబ్దము వ్యుత్పన్నమా యవ్యుత్పన్నమా? ప్రతిశబ్దమునకు వ్యుత్పత్తిఁ జెప్పుట శక్యమగునా కాదా? అది యవసరమా యనవసరమా యను విచారణము నుపసర్గనిపాతలను గుఱించి విమర్శయు వేదమంత్రముల కర్థమున్నదా లేదా యను విచారణముఁ జేయ బడినది

ఇచ్చట వేదమును గుఱించి కొంచెము ప్రశంసించుట యస్థానము కాదని నాయభిప్రాయము

వేద మనగా నెద్ది? దానికి విషయసంబంధప్రయోజనంబు లెవ్వి? అధికారి యెవ్వడు? అను ప్రశ్నముల కుత్తరము లిట్లు చెప్పఁబడుచున్నవి లోకములో మనుజులు తమకు మేలుఁ గలిగించుకొనుటకు గీడు దొలగించుకొనుటకు నుపయోగించు నలౌకికోపాయము నేగ్రంథము బోధించునో దానికి వేద మని పేరు ఇచట నలౌకిక మనువిశేషణమువలన నిది ప్రత్యక్షానుమానములకంటె వేఱైన దని తెలియ బడుచున్నది అనుదిన మనుభూయమానము లగుస్రక్చందనవనితాదు లిష్టప్రాప్తిహేతువు లనియు నౌషధసేవాదిక మనిష్టనివారణహేతు వనియు నెల్లవారికిఁ దెలిసినవిషయమే తానొకవిషయము ననుభవింపగా దనకు గలుగు నానందము మఱియొకపురుషుఁ డావిషయమునే యనుభవింపగా వానికి గూడ నట్టియానందము కలిగియుండవచ్చునని తా నూహించుకొనుట యనుమానముచే సిద్ధించుచున్నది ఇట్లైనచో రాబోవుజన్మమందు గలుగుసుఖదుఃఖములు కూడ ననుమానముచేఁ దెలియ బడు నని పలికెద వేమో అట్లుకాదు ఆవిశేషములు మన కీజన్మమందుఁ దెలియవు జ్యోతిష్టోమాదికర్మ లిష్టప్రాప్తిహేతువు లనియు గళంజభక్షణత్యాగ మనిష్టపరిహారహేతు వనియు దెలుపఁబడు నీయర్థము నెంతగొప్ప తార్కికుడైనను వేదవ్యతిరిక్తానుమానసహస్రములచే నైనఁ దెలిసికొనుటకు సమర్థుడు కాడు కావున నట్టియలౌకికోపాయమును బోధించునదియే వేద మని వేదమునకు లక్షణము జెప్పినచో సమంజసముగా నుండును

ప్రత్యక్షేణానుమిత్యా వా యస్తూపాయో న బుధ్యతే
ఏతం విదంతి వేదేన తస్మాద్వేదస్య వేదతా

(ప్రత్యక్షప్రమాణముచేఁ గాని యనుమానప్రమాణముచేఁ గాని యేయుపాయము తెలియ బడదో యాయుపాయమును దీనిచే మనుజు లెఱుంగుచున్నారు గావున దీనికి వేద మని పేరు) అట్టియుపాయమే వేదమునకు

విషయము దానిని దెలియ జేయుటయే దీనికి ప్రయోజనము ఆయుపాయ
మును దెలిసికొన గోరువా డధికారి అయ్యధికారితో నుపకార్యోపకారక
భావము సంబంధము అధికారి యుపకరింప బడువాడు ఉపాయ ముపకరిం
చునది) నాకెల్లప్పుడు మేలగును గాక కీడు తొలగును గాక అనియే
ప్రతిమనుష్యునికి లోకములో గోరిక పొడముచుండుట వలన ద్విజులే గాక
ద్విజేతరు లగుస్త్రీశూద్రాదుల దఱు గూడ వేదమం దధికారము కలవారు
కావలసివచ్చును కాని స్త్రీశూద్రులకు బూర్వోక్త మగు లౌకికోపాయము
ను దెలిసికొనుట కభిలాష యున్నను హేత్వంతరముచే వారికి వేదమం దధి
కారము నిషేధింప బడినది ఉపనయన మైనవానికే వేదాధికారము కల దని
చెప్పెడుశాస్త్ర ముపనయనార్హత లేనిస్త్రీశూద్రులకు వేదాధ్యయన మని
ష్టావహ మని బోధించుచున్నది అట్లైనయెడ నిష్టప్రాపకము ననిష్టనిరాసకము
నగు నయ్యలౌకికోపాయము స్త్రీశూద్ర లెఱుంగుట యెట్లు ? దానిమూల
ముగా వారు తరించుట యెట్లు సంభవించు నని యడిగితిరో బురాణాదులను
జదువుకొని వారు తరించెదరు కావుననే స్త్రీ శూద్ర ద్విజబంధూనాం
త్రయీ నశ్రుతిగోచరా ఇతి భారత మాఖ్యానం మునినా కృపయా కృతం"
(స్త్రీలు శూద్రులు బ్రాహ్మణాధములు వేదమును వినగూడదు కావున
వారియందు దయగలవాడై శ్రీ వేదవ్యాసమహర్షి భారతాఖ్యానమును
రచించెను) కాబట్టి యుపనయనాధికారము గల త్రైవర్ణికులకే బ్రాహ్మణక్షత్రి
యవైశ్యులకే) వేదమం దధికారము అలౌకికోపాయమును బోధించునది గా
వున వేదముయొక్క ప్రామాణ్యము స్వతస్సిద్ధము పౌరుషేయవాక్యము బోధక
మైనను బురుషునియం దుండు భ్రమ విప్రలంభాదిదోషములవలన బ్రవర్తిం
చునని యూహింపబడియుండుటచే నాదోషములను నివారించుట కది మూల
ప్రమాణసాపేక్షమై యుండును వేద మట్లు కాదు అది నిత్యము గావున
గర్తృదోషశంక దానియం దుదయింపదు పూర్వమీమాంసాసూత్రకర్త యగు
జైమిని యీయంశము నిట్లు చెప్పెను ఔత్పత్తికస్తు శబ్దస్యార్థేన సంబంధ
స్తస్యజ్ఞాన ముపదేశ అవ్యతిరేకశ్చార్థేఽనుపలబ్ధే తత్ప్రమాణం బాదరా
యణస్యానపేక్షత్వాత్ (అ- పా ౫ సూ) కాని ఋచస్సామాని జజ్ఞి
రే ఛన్దాంసి జజ్ఞిరే తస్మాత్ యజుస్తస్మా దజాయత" పు-సూ అనియును
అస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితం యదృగ్వేదో యజుర్వేద స్సామవేద "

అనియు శ్రుతులే యీవేద మీశ్వరునివలన నుత్పన్నమైన దని చెప్పుచుండుట వలన నిదియుఁ గాళిదాసాదికృతకావ్యములవలెనే పౌరుషేయమే అందుచే తనే బాదరాయణుఁడు శాస్త్రయోనిత్వాత్" అనుసూత్రముచే వేద మీశ్వరకర్తృక మని నుడివెను" అని పలికెదవేమో దీనికి సమాధానమును జెప్పెద వినుము వాచా విరూపనిత్యయా అనాదినిధనా నిత్యా వా గుత్సృష్టా స్వయంభువా ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతులే వేదము నిత్య మని చెప్పుచున్నవి వేదవ్యాసుఁడు దేవతాధికరణమందు అత ఏవ చ నిత్యత్వమ్" (1 అ 3-29 సూ) అనుసూత్రముచే వేదనిత్యత్వమును సమర్థించియున్నాఁడు యజ్ఞేన వాచ పదవీయ మాయన్ తా మన్వవిందన్ ఋషిషు ప్రవిష్టాం అను మంత్రవర్ణమిందుకుఁ బ్రమాణము యుగాన్తే న్తర్హితాన్వేదా౯ సేతిహాసా న్మహర్షయః లేభిరే తపసా పూర్వ మనుజ్ఞాతా స్స్వయంభువా" అని భారతవచనము అట్లైనచో బాదరాయణుఁడు శాస్త్రయోనిత్వాధికరణమందు వేదము పరమేశ్వరకర్తృక మనియు దేవతాధికరణమందు నిత్య మనియు నపౌరుషేయ మనియు జెప్పుట పరస్పరవిరుద్ధముగాఁ గానవచ్చుచున్నదే యన గాఁ జెప్పుచున్నాఁడు ఇచట నిత్యత్వము వ్యావహారిక మని యెఱుఁగవలయును సృష్టికిఁ దరువాతఁ బ్రళయమునకు ముందు వర్తించు కాలమునకు వ్యవహారకాల మని పేరు అట్టికాలమం దీవేదము పుట్టినట్లు నశించినట్లు కానరాదు కాళిదాసాదికవివిరచితకావ్యములకువలె నీవేదమున కొకగ్రంథకర్త యున్నట్లు తెలియ బడదు గావునఁ గాలాకాశాదు లెట్లు నిత్యములో యట్లె యీవేదముకూడ నిత్యము ఆది సృష్టియం దీవేదముకూడ గాలాకాశాదులవలె బరబ్రహ్మమునుండి పుట్టిన దని వేదప్రామాణ్యమువలననె తెలియవచ్చుచున్నది కాఁబట్టి విషయభేదమువలన బరస్పరవిరోధము లేదు- పరబ్రహ్మవిదోషమైనదగుటవలన వేదమునకు వక్తృదోషము లేదు కావునదాని ప్రామాణ్యము స్వతస్సిద్ధము

వేదముయొక్క యపౌరుషేయత్వసమర్థనము

జైమినిమీమాంసాశాస్త్రప్రథమపాదమందు వేదాపౌరుషేయత్వము నిట్లు సమర్థించుచున్నాడు

వేదాం శ్చైకే సన్నికర్షం పురుషాఖ్యా (I-1-27) చోదనయే లక్షణముగా గలయర్థము ధర్మ మని చెప్పఁబడినది ఏలయన శబ్దమునకుఁ గలసం

బంధము పురుషకృతము కాదు అని కలికితివేని దీనిపై నాక్షేపము జెప్పెద వినుము చోదనలు పౌరుషేయములు కొలది కాలముక్రిందట నీవేదములు రచింప బడినవి వేదములనగా జోదనాసమూహములే కదా ? వేదములు పౌరుషేయములైనపుడు చోదనలు కూడ బౌరుషేయములు కావలయును ” అని కొందఱు తలంచుచున్నారు ఏలయన కారకమనియు కాలాపకమనియు పైప్పలాదమనియు బుసషనామధేయములచే గొన్ని వేదశాఖలు వ్యవహరింప బడుచున్నవి ఈవేదశాఖల కాపురుషులతో సంబంధము లేనిచో నట్టివ్యవహారము సంభవింపదు పిప్పలాదుడు ముద్గలుడు మొదలగువారావేదభాగములను దమశిష్యులకు బలుమా ఱుపదేశించుటచే నట్టిపేరులు వానికి గలిగినవని చెప్పుట యుపపన్నమని యందువా ? అది సరికాదు- విశేషణ మసాధారణమైయుండవలయును కర్తయొక్కడే వానియొద్ద ననేకులు నేర్చుకొనియుందురు కావున నెవ్వరికి దెలియకపోయినను జోదనల కెవ్వడో యొకకర్త యుండ బోలును అందుచే జోదన లక్షణముగా గల యర్థము ధర్మమని చెప్పుట ప్రమాణము కాదు

అనిత్యదర్శనాచ్చ (1- -28

బబర ప్రావాహణి రకామయత కుసురువింద ఔద్దాలకి రకామయత ఇత్యాదివాక్యములలో జననమరణములు గల ఉద్దాలకపుత్రుడు మొదలగువారు పేర్కొన బడియుండుటచే వీరికంటె బూర్వమీవేదము లేనట్లు స్పష్టమగుచున్నది అందుచే నిది యనిత్యము

సిద్ధాంతము

ఆఖ్యా ప్రవచనాత్ (-1-30

కరుడనువానిచే నీగ్రంథభాగము రచింప బడెను కావున దీనికి కారకమని పేరు కలిగినదని పూర్వపక్షములో జెప్ప బడెను అది సరిగాదు ఈశాఖను కరాదులనన్యసాధారణమగు ప్రవచనమును జేయుచుండుటచే దీని కాపేరు కలిగినది వైశంపాయనుడు సర్వశాఖల నధ్యయనము జేసెననియు కరుడొక్కయీశాఖనే యధ్యయనము జేసెననియు స్మృతులలో జెప్ప బడియున్నవి ఆకరుడనేకశాఖల నభ్యసించినవారిసన్నిధిలో నీయొక్క శాఖనే చిరకాలము నేర్చుకొని ప్రవచనము చేసియుండుటచే దీనికిట్టివిశేషణముకలుగుట యుపపన్నమే

పరంతు శ్రుతిసామాన్యమాత్రమ్ (-1-31

ప్రవాహణి యనుదానికి సమాధానము చెప్ప బడుచున్నది ప్రవాహణ డనునొకపురుషు డున్న యెడల వానియపత్యము ప్రావాహణి యని సిద్ధించును ఆపేరుగల పురుషు డే లే డు ప్ర” అనుదానికి ప్రకర్ష మనియర్థము వహ్ ధాతువునకు పొందించుట” అనియర్థము హెచ్చుగా మోయువా డని దీనిసముదాయార్థము ఇకారము మారుతి రావణి”ఇత్యాద్యపత్యార్థమందు సిద్ధించిన ట్లిచట క్రియకు కర్త్రర్థమందు సిద్ధించినది కావున వేదము విస్తారముగా మోయువా డో వా డు ప్రావాహణి యనంబడును బబర యనునది యనుకరణశబ్దము అందువలన నెద్ది నిత్య మగు నర్థమో దానినే యీబబరప్రవాహణిశబ్దములు తెలుపుచున్నవి

కృతేవా వినియోగస్యా త్కర్మణ స్సంబాధాత్ (1-1-32)

ఈవేదము వెఱ్ఱివానిమాటవంటిది కా దని మన మెట్లు తలంప గలము ఏమన గా— వనస్పతయ స్సత్రమాసత” (వృక్షములు సత్రయాగము నొనర్చెను) సర్పాస్సత్రమాసత (సర్పములు సత్రయాగమును జేసెను) జరద్గవో గాయతి మత్తకాని ముసలియెద్దు పాటలు పాడుచున్నది) ఇది యెంతయు ననుపపన్నముగా నున్నట్లు తో చుచున్నది అను పూర్వపక్షము రా గా సమాధానము ఇది యనుపపన్న మైనయెడల అగ్నిహోత్రం జుహుయాత్స్వర్గకామ ” అనువాక్యములు కూడ ననుపపన్నములు కావలసివచ్చును వనస్పతయ స్సత్ర మాసత” ఇత్యాదివాక్యము లనుపపన్నములు కావు ఇవి సత్రయాగమును స్తుతించువాక్యములు అచేతనము లగువృక్షములే సత్రయాగ మొనరించినపుడు విద్వాంసు లగు బ్రాహ్మణులు దీని ననుష్ఠింపవలయు నని చెప్పెడిదేమి ? ఇట్లు వేదభాష్యకర్త యగు విద్యారణ్యు డు ఋగ్వేదభాష్యోపోద్ఘాతమం దీవేదము నాక్షేపించి నానావిధపూర్వపక్షములను జేసి వానికి విపులముగా సమాధానములను జెప్పెను వాని నన్నింటి నిచట వ్రాసినచో గ్రంథ విస్తర మగు నని విరమించితిని

నిఘంటుశబ్దవ్యుత్పత్తి

తే నిగన్తవఏవ స తో నిగమనా న్నిఘణ్టవ ఉచ్యంత ఇ త్యౌపమన్యవ ”

ఉదాహృతా స్సమామ్నాతా నిర్వచనప్రసంగతో నిరుచ్యంతే య

ఏతే సమామ్నాతా గవాదయ స్తఏతే మంత్రార్థా నిగమయితృత్వా న్నిగన్తవ

స్నన్తో నిగమనా ద్దేతో ర్నిఘణ్టవ ఉచ్యంత ఇ త్యౌపమన్యవ ఇ త్యేవ మర్థ నిగమయితృత్వా న్నిగన్తవ ఏతే సమ్పన్నా సంతో ఒతిపరోక్షవృత్తినా శబ్దేన గకారస్థానే ఘకారం కృత్వా తకారస్థానే చ టకారం కృత్వా వర్ణ వ్యాపత్త్యాదిలక్షణమ్ అథాప్యాది ఎపర్యయ ఇత్యేవ మాది తదేతత్పరోక్షాతి పరోక్షవృత్తిషు యథాసంభవం ద్రష్టవ్యమ్ త్రివిధాహి శబ్దవ్యవస్థా ప్రత్యక్షవృత్తయ పరోక్షవృత్తయ అతిపరోక్షవృత్తయశ్చ తత్రోక్తక్రియా ప్రత్యక్షవృత్తయ అంతర్లీనక్రియా పరోక్షవృత్తయ అతిపరోక్షవృత్తిషు శబ్దేషు నిర్వచనాభ్యుపాయ తస్మా త్పరోక్షవృత్తితా మాపాద్య ప్రత్యక్షవృత్తినా శబ్దేన నిర్వక్తవ్యా తద్యథా నిఘంటవ ఇ త్యతిపరోక్షవృత్తి నిగంతవ ఇతి పరోక్షవృత్తి నిగమయితార ఇతి ప్రత్యక్షవృత్తి యస్మా న్నిగమయితార ఏతే నిగంతవ ఇతి నిఘంటవ ఇ త్యుచ్యంతే ఉక్తంచ వర్ణాగమో వర్ణవిపర్యయశ్చ ద్వౌచాపరౌ వర్ణవికారనాశౌ ధాతో స్తదర్థాతిశయేన యోగ స్తదుచ్యతే పంచవిధం నిరుక్తమ్ " వక్ష్యతి చా య మపి వర్ణ విపర్యయ వర్ణ వ్యాపత్తిలక్షణమ్ తఏతే నిగంతవ సంతో నిఘంటవ ఉచ్యన్తే ఇత్యేవ మతిపరోక్షవృత్తయో నిర్వక్తవ్యా ప్రాయేణ చోణాదిషు పరోక్షవృత్తయ శ్శబ్దా శ్చింత్యంతే తత్ర తేషాం లక్షణ ముపేక్షితవ్యమ్ యేషా మపి లక్షణం నాస్తి తేషా మపి తత్ర కల్ప్యమ్ అపరిసమాప్తా హ్యుణాదయ ఇతి లక్షణవిద ప్రతిజానతే సర్వథా పి లక్షణాసంభవే పృషోదరాది పారసిద్ధిరేవ ద్రష్టవ్యా తత్రహి యథాధ్యయనమేవ శబ్దా స్సాధీయసో భవంతి అభివ్యాహారానభిఘాతా యేతి హి లక్షణవిదో మన్యంతే ఇత్యౌపమన్యవ ఆచార్యో మన్యతే ఇతి వాక్యశేష ఉపరతమన్యు రుపమన్యు తస్యాపత్య మౌ పమన్యవ కీర్తిప్రథనార్థ మౌపమన్యవగ్రహణం

అపి వాహననాదేవ స్యు స్సమాహితా భవంతి అపి చైవం యథోక్తం అపిచైవ మన్యథా నిఘంటవ స్స్యు కథమితి ఆహననాదేవ ననిగమనా దిత్యభిప్రాయ విద్యమాన వపి నిగమన మవివక్షిత మేతస్మి న్పక్షే అనేక క్రియాయోగేపి హి కతికాంశ్చిదేవక్రియా మంగీకృత్య నామధేయప్రతిలంభో భవతి కిమేతే ష్వాహతమితి ఉచ్యతే సమాహతాభవంతి సమ స్థానే నీత్యేవ నియుక్త దర్శయిష్యతి చా య ముపసర్గవ్యత్యయం నిరిత్యేవ సమి త్యేతస్య ఇతి ఆజ్ అవిద్యమాన ఎ వాధ్యాహృతో మర్యాదార్థప్రకాశ

(గతసంచిక శేషము)

నాయ హంతే పారార్థే వర్తమాన స్యానేకార్థత్వా ద్ధాతూనాం వర్ణవ్యాపత్త్యా ఆనుశబ్దవత్ హకారస్థానే ఘకార అథ కోఽర్థ ఏతస్మిన్ పంచాధ్యాయీ సంగ్రహే మర్యాదయా పరితా హ్యేతే భవ తి తస్మా త్సమాహతా స్సమాహ్నాత్తవ ఎతే సంత ఉపసర్గవ్యత్యయోప.గ్గాధ్యాహారవర్ణ వ్యాపత్తిభిర్నిఘంటవ ఇత్యుచ్యంతే ప్రపంధస్య పారార్థే హంతే ప్రయోగ ఏవం హి వక్తారో భవంతి బ్రాహ్మణే ఇహా మాహతమ్ సూత్రే ఇద మాహత మితి అర్థప్రాధాన్యా దనిర్వచనవశేన శబ్దపరిణామో యం ప్రదర్శిత

యద్వా సమామ్నాతా భవంతి పూర్వవదే వోపసర్గవ్యత్యయ ఉపసర్గాధ్యాహారోఽత్రాపి ధాతుస్తు హరతి రత్ర యత్ యస్మా దిత్యర్థ యస్మాద్వా ఏతే సమామ్నాతా భవంతి ఛందోభ్య తస్మా త్సమాహరణక్రియాయోగా సమాహర్తవ ఏతే సమామ్నాతా స్సంత పూర్వవదే వోపసర్గవ్యత్యయాదిక్రమేణ నిఘంటవ ఇత్యుచ్యంతే ఏతస్మిన్నపి నిగమనసమాహననక్రియే నిఘం టుషు విద్యమానే అర్థవివక్షితేకృత్వా సమాహరణక్రియాయోగ హేతుకో నామధేయప్రతిలంభ ఉక్త ఏ వమేవ నిఘంటుశబ్దో గమేరైవకోపసర్గాత్ హంతి హరతిభ్యాం వా న్యుపసర్గాభ్యాం నిరుక్త నిరుక్తము ప్ర అ 1 ఖం)

— వేదనిఘంటువ్యాఖ్యాతలు —

యాస్కుని వ్యాఖ్యాన మతిసంగ్రహము గా నున్న దని తలంచి 12-13 శతాబ్దములమధ్యను జీవించినవా డు దక్షిణదేశమందున్న శ్రీరంగముయొక్క శాఖానగరమందు నివసించువా డు నగు యజ్ఞేశ్వరుని కుమారు డు దేవరాజయజ్వ యీ వేదనిఘంటువునకు ఋజ్వర్థ యను గొప్ప వ్యాఖ్యను విపులముగా వ్రాసెను వ్యాఖ్యానారంభమందు తనతండ్రి నిట్లు ప్రశంసించుచున్నా డు

ఆచార్యం శాబ్దికానా మృచి యజుషి చ యదృష్టతుల్యప్రభావం వందే నైరుక్తవృత్తిక్రమ మువనిషద్వల్లరీణా ముపఘ్నం ఆభర్తారం క్రతూనా మవని సుఖకర ప్రక్రియానుక్రియాయై తాతం యజ్ఞేశ్వరాఖ్యం ప్రతిహతతమసం జ్ఞానభాస్వన్మయూఖై యజ్వా రంగేశపురీపర్య న్తగ్రామవాస్తవ్య విరచయతి దేవరాజో నైఘంటుకకాండనిర్వచనమ్

ఈ దేవరాజయజ్వ 10 8-1060 సంవత్సరములలో నున్నభోజరాజు గ్రంథములనుండి 12 వ శతాబ్దప్రారంభమందున్న క్షీరస్వామివ్రాసిన అమరవ్యాఖ్యానమునుండి శ్లోకముల నెత్తి తనగ్రంథమం దుదాహరించెను ఇత డు సాయణ

మాధవుఁడు వ్రాసిన వేదవ్యాఖ్యానమును గాని దుర్గాచార్యుఁడు నిరుక్తమునకు వ్రాసినవ్యాఖ్యానమును గాని చూచియున్నట్లు కానరాదు. ఈనిరుక్తములో ననేకగ్రంథకర్తలను బేర్కొనియున్నాఁడు. (స్కందస్వామి కృతాం నిరుక్తటీకాం స్కందస్వామిభవత్స్వామి రాహదేవ శ్రీనివాసమాధవదేవ ఉవ్వటభట్ట భాస్కరమిశ్ర భరతస్వామ్యాది విరచితాని వేదభాష్యాణి పాణినీయం వ్యాకరణం విశేషత స్తద్వృత్తిం క్షీరస్వామ్యనంతాచార్యకృతాం నిఘంటువ్యాఖ్యాం భోజరాజీయం వ్యాకరణం కమలనయనీయనిఖిలపదసంస్కారాంశ్చ పరీక్ష్య క్రియతే నిరు 3 -14)

దుర్గాచార్యుఁడు నిరుక్తమున కెపుడు వ్యాఖ్యానము వ్రాసెనో తెలియదు. గ్రంథాంతిగద్యమందు ఇతి శ్రీజంబూమార్గాశ్రమవాసిన ఆచార్యభగవద్దుర్గస్య కృతౌ ఏకాదశోధ్యాయ స్సమాప్తః అని యున్నది. ప్రాయికముగా నితఁడు దేవరాజునకు సాయణాచార్యునకు మధ్యకాలమం దున్నవాఁడు కావచ్చును. ఈనిరుక్తమునకు స్కందస్వామి యొకవ్యాఖ్యానమును ఉగుడనువాఁ డొకవ్యాఖ్యానమును వ్రాసి రని దేవరాజు చెప్పుచున్నాఁడు.

అమరునికంటె ముందున్న నిఘంటుకర్తలు - సర్వానందుఁడు అమరము ప్రథమకాండప్రథమవర్గమును వ్యాఖ్యానముచేయుచు నిట్లు వ్రాసెను. అమరుఁడు వ్యాడివరరుచులు రచించిన కోశముల జూచి తననామలింగానుశాసనమును వ్రాసెను. త్రికాండశేషము ఉత్పలినీనిఘంటువు పర్యాయపదములనే ప్రతిపాదించుచున్నది. వ్యాడివరరుచికోశములు మఱికొన్నినిఘంటువులు శబ్దములలింగములనుగూడ దెలుపుచున్నవి. అన్యతంత్రాణి వ్యాడివరరుచిప్రభృతీనాం తంత్రాణి సమాహృత్య ఏకీకృత్య అతఏవ సమ్పూర్ణ మిదమ్ యత త్రికాండోత్పలిన్యాదీని నామమాత్రతంత్రాణి- వ్యాడివరరుచ్యాదిప్రణీతాని తు లింగమాత్రతంత్రాణి సర్వానంద పే-2-1-15) రత్నకోశము మొదలగు నిఘంటువులవలె నమరసింహుఁడు కూడ లింగములనుబట్టి యేల రచింపలేదని సర్వానందు డమరసింహుని 1- -4 శ్లోకమునకు వ్రాసినవ్యాఖ్యానములో నిట్లడుగుచున్నాఁడు (నను రత్నకోశాదివత్ స్త్రీపుంనపుంసకకాండవిధానేనైవ వచనముచితమ్) క్షీరస్వామి అమరద్వితీయకాండములో 95 వ శ్లోకమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాయుచు బృహతీ తు నిదిగ్ధికా అను భాగురిపాఠమును జూచి గ్రంథకర్త భ్రాంతినొందె ననియు ఎతచ్చ ద్రమ్సం శర మితి భాగురి

పారే సరమితి బుద్ధ్వా మాలాకృ ద్వ్యాఖ్యాత కేచిన్నష్టైస్తు నాశితా ఇత్యయపి మాలాషారేన విప్రలబ్ధ” అనియు వ్రాసెను అమరము 2-4-5 శ్లోకవ్యాఖ్యానములో ఖదిరశబ్దపర్యాయ మగు బాలతనయా శబ్దమునకు ధన్వంతరి బాలపుత్రయని యపహారమును గల్పించె నని వ్రాసెను సర్వానందక్షీరస్వాముల యభిప్రాయములనుబట్టి చూడగా వ్యాడి వరరుచి మాలాకారుడు భాగురి ధన్వంతరి మొదలగు గ్రంథకర్తలు ఉత్పలినీ రత్నకోశము మొదలగు నిఘంటువులు నమరసింహునికంటె ముందని తోచుచున్నయది పురుషోత్తమదేవుడు మహేశ్వరుడు హేమచంద్రుడు తమగ్రంథములయందు బేర్కొన్నకాత్యాయనుడు వాచస్పతి కూడ నమరసింహునికంటె ముందువారు

పురుషోత్తమదేవునిహారావళిలో శబ్దార్ణవము వాచస్పతివిరచిత మనియు ఉత్పలిని వ్యాడిప్రణీత మనియు సంసారావర్తము విక్రమాదిత్యప్రణీత మనియు జెప్పబడినది శబ్దార్ణవ ఉత్పలినీ సంసారావర్త ఇత్యపి కోశా వాచస్పతివ్యాడి విక్రమాదిత్యైస్కృతా” రాయముకుటు డమరసింహుని 1-1-22 శ్లోకమునుగుఱించి శబ్దార్ణవములోనుండి యొకశ్లోకము నుదాహరించుచున్నాడు దానిని రామనాథుడు తనత్రికాండవివేకమందు వాచస్పతికోశములోని దని చెప్పెను విశ్వంభర కైటభజి ద్విధు శ్రీవత్సలాంఛన (అమర 1 1-22 శౌరిశ్రీవత్సదైత్యారి విష్వక్సేనజనార్దనా” (వాచ-కో అమరచంద్రుడు తనకావ్యకల్పలతాపరిమళమందు వ్యాడికృతోత్పలినీమధ్యాత్ అని రెండుసారులుదాహరించియున్నాడు వీనిలో నుత్పలిని నామమాత్రతంత్రము వ్యాడివ్రాసిన కోశము లింగసూత్రతంత్రము దీనిని బట్టి విమర్శింపగా నీరెండును భిన్నకర్తృకము లని కొందఱు తలంచుచున్నారు కాని యది నిజము కాదు అమరవ్యాఖ్యాత యగుసర్వానందు డీరెంటిని రచించినవాడు వ్యాడియే యనియు నీవిషయము హేమచంద్రవర్ధనుల నిఘంటువులవలన స్పష్ట మగుచున్న దనియు జెప్పెను చామ కికీదివి స్మృత ఇతి వ్యాడినా దీర్ఘ ఉక్త కికిదీవి శ్చాష ఉక్త ఇత్యన్యే కికీతి దీవ్యతి వాశతే ఇతికికీదివి

వ్యాడి వ్యాడి వ్రాసిన కోశముకూడ నమరసింహునికోశమువలెఁ బర్యాయపదములతోను నానార్థవర్గముతోను గూడియున్నది వ్యాడి బిందు పృషచ్చైవపృషత శ్చప్రకీర్తిత ఆకరస్తు ఖని ఖాని ప[illegible] జిహ్వాస్వాదనినాదేషు రసనం కటిమండనే”

4826

అభిధానచింతామణికి హేమచంద్రుడు వ్రాసినవ్యాఖ్యానము విపులముగా నుండుటయేగాక యితరవృత్తాంతములుకూడ నున్నవి ఋతువులనుబట్టి సూర్యకిరణజాలము హెచ్చుట తగ్గుట చంద్రునిరథాశ్వములనామములు గణములు అప్సరసలజన్మము బౌద్ధమతపరిభాషలు మొదలగునవి ప్రతిపాదింపఁబడినవి వ్యాఖ్యాత తాను బౌద్ధమతస్థుడు కాకపోయినను బౌద్ధమతసిద్ధాంతమును బాగుగా నెఱింగినవానివలె నగుపడుచున్నాడు ఆతడు వ్యుత్పత్తిప్రదర్శన పూర్వకముగా శబ్దార్థములను దెలుపును చండమాలం (చండాల) మృషా యస్యేత్యర్థ శ్శబ్దవిదాంమత అర్థాన్నిఘంటయత్యస్మాన్నిఘంటు పరికీర్తిత "

పురుషోత్తముదేవుడు తాను వ్రాసినత్రికాండశేషములో కాత్య కాత్యాయనవరరుచులు" అనుపేర్లొక్కనికే యని చెప్పినాడు కాని పూర్ణకోశమును వ్రాసిన కాత్యుడు లింగవిశేషవిధి అనులింగానుశాసనమును వ్రాసినవరరుచి కంటె వేరైనవాడు వేఱుయగుగా హర్షవర్ధనుడు సర్వానందుడు వామనుడు మొదలగు ప్రాచీననిఘంటుకర్తలు లింగవిశేషవిధి యనుగ్రంథము వరరుచివ్రాసినదని తమగ్రంథములయందు వక్కాణించిరి క్షీరస్వామి హేమచంద్రులు కాత్యనికోశమునుండి ప్రచ్ఛంతమన్తర్ద్వారం స్యాత్ పక్షద్వారం తదుచ్యతే అపి స్త్రీధర్మిణీ స్యాత్ ఇత్యాదిశ్లోకముల నుదాహరించిరి

కాత్యనికోశమందు గూడ పర్యాయపదములు నానార్థపదములును గలవు ఆతడమరునివలె నూరక పర్యాయపదముల నొకచోట బెట్టఁడు ప్రతిశబ్దముయొక్క యర్థమును స్వశబ్దములచే వివరించును ఎట్లనఁగా క్షుద్రచ్ఛిద్రసమోపేతం చాలనం తితఉః పుమాన్ ప్రధానా న్యసహాయేషు సంఖ్యాయాం చైక ఇష్యతే కాత్యనికోశముపేరు నామమాల వామనుని కావ్యాలంకారసూత్రవృత్తిలో (-3-6) నొకభాగమైన నామమాలాప్రతీక ముదాహరింపబడినది అమరవ్యాఖ్యాతయగు క్షీరస్వామి 3 వ కాండ 3 వ వర్గ 2 3 శ్లోకమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాయుచు స్త్రీకటీవస్త్రబంధేపి నీవీ వి) పరిపణేపిచ శివాగౌరీఫేరవయో ద్వంద్వం కలహయుగ్మయో స్త్రియా కటీవస్త్రస్యబన్ధనం యత్రాత్య -నీవిరాగ్రంథనం నార్యా జఘనస్థస్య వాసన పరిపణో రాజపుత్రాది బంధక అపిశబ్దా దాయవ్యయశుద్ధం ధనం కారాచ

భాగురి వ్రాసిన కోశము త్రికాండము దీనిని సర్వానందుడు రాయముకుటుడు మొదలగువారు తమగ్రంథములయం దుదాహరించియున్నారు ఆశ్చ

ష్టుపండితు Au recht డేయభిప్రాయముతో నట్లుచెప్పెనో మనకు దెలియదు గాని భాగురిశ్లోకములను త్రికాండశ్లోకములను తైపార వేఁనయెడల నది కేవల మసంభావ్యముగా గానరాదు త్రికాండములో లింగములు తెలుప బడలే దని సర్వానందు డు చెప్పుచున్నాఁడు భాగురిగ్రంథమునుండి యుదాహరింప బడిన శ్లోకములలో గూడ లింగములు తెలుపఁబడలేదు క్షీరస్వామి అమరములో నుదాహరించిన శ్లోకములలో గూడ లింగమును దెలుపుగుఱుతు లెవ్వియును లేవు ఈరెండు ననుష్టుప్శ్లోకములలో వ్రాయ బడెననియుఁ బర్యాయపదములతోఁ గూడిన వనియు నుదాహృతశ్లోకములనుబట్టి మనము తెలిసికొనవచ్చును భాగురి -బ్రహ్మసూ ఋష్యకేతుశ్చ విష్వక్సేనాత్మజాత్మజ నాఘత్యదస్రా యమజౌ అర్కజా వశ్వినీసుతౌ" ఈత్రికాండ మమరముకంటె వేరైన దని చెప్ప నవసరము లేదు

— రత్నకోశము —

సర్వానందు డు చెప్పినట్లు రత్నకోశము లింగములనుబట్టి పరిచ్ఛేదములుగా విభజింప బడియున్నది ఇదు పర్యాయపదములు కూర్పఁబడినవి భిన్నలింగముగల యేదైన నొకపదము ప్రత్యేకపదముచే గాని విభక్తిచేఁ గాని గుచ్ఛమునుండి వేఱుచేయ బడుచున్నది ఎట్లన గా —హ్రీ ర్లజ్జాపత్రపావ్రీడా మందాక్షం షండకే త్రపా వీర్యం వీర్యాతిశక్తితా

— మాల దాని గ్రంథకర్త —

క్షీరస్వామి హేమచంద్రు డు మాలానిఘంటువును దాని గ్రంథకర్తను దమనిఘంటువ్యాఖ్యానములయందు జేర్కొనిరి తఱచుగా సర్వానందరాయముకుటులచేత నొకటిరెండుసారులు క్షీరస్వామిహేమచంద్రులచేత నుదాహరింప బడిన అమరమాలానిఘంటువే మాల యని వ్యవహరింప బడు చున్నట్లు కానుపించుచున్నయది ఎట్లనఁగా శ్యేనా పతిశశాదనా " ఇత్యమరమాలా అని రాయముకుటు డు శ్యేన పత్రిశశాదనా అని క్షీరస్వామి రాయముకుటు డు అమరము 2-5- 5 అమరశ్లోకమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాయుచు శ్యేనా పత్రిశశాదనా అని యుదాహరించెను తోయోత్థితం తత్పులినం సైకతం సికతామయం నిషద్వరస్తుజంబాల పంకోఽస్త్రీ శాదకర్దమా" అనుశ్లోకమునకు వ్యాఖ్యానము చేయుచు తదేవ ద్వీప మితి మాలా అని వ్రాసియున్నాడు

వా నా ద్వీపం చ పులినం" ఇత్యమరమాలాయామ్ త్రికాండచింతామణి అమరమాల యనునీ రెండును లింగములనుబట్టి పరిచ్ఛేదములుగా విభజింప బడియున్నవి ఈయమరమాలను రచించినవా డమరదత్తుడు ఇత డమరసింహునితరువాత ప్రాచీననిఘంటుకర్త హలాయుధు డమరదత్తునిముఖ్యమైనప్రమాణముగా గ్రహించెను కొన్నిచోట్ల మాలలోని శ్లోకములనే హలాయుధుడు తననిఘంటువునందు వ్రాసికొనెను మాల తప్పుచేతనో మఱియేకారణముచేతనో గాని యితరప్రాచీననిఘంటువులనుండి భేదించుచున్నది "ద్రప్సం దధ్యఘనం స్యాదితి" మాలా "ద్రప్సం దధ్యఘనం తథా ఏతచ్చ ద్రప్సం శరమితి భాగురిపాఠే సరమితి బుద్ధ్వా మాలాకృద్భ్రాంత

— వాచస్పతికోశము —

ఇది శబ్దార్ణవమై యుండవచ్చును దీనిలో ననేకపర్యాయపదములు నొక శబ్దమున కనేకరూపములు ప్రతిపాదితము లగుటచే దీనికి శబ్దార్ణవ మనుట సార్థకము పలిక్నీ బాలగర్భిణీ ప్రష్ఠౌహా గర్భిణీతి సర్వే అసిక్నీ బాలగర్భిణీతి భాగురి కృష్ణపాకఫల కృష్ణఫలపాకో వనాలక కృష్ణపాక పాకకృష్ణ ఫలకృష్ణో వనాలయ పాకకృష్ణఫల పాకఫలకృష్ణకరామ్లక ఫలపాక పాకఫలో భోల కృష్ణఫలో రస ఇతి వాచస్పతి ఇట్లనుష్టుప్ఛందస్సులోనే వ్రాయ బడినది హేమచంద్రు డభిధానచింతామణికి వ్రాసినవ్యాఖ్యానములో దీనిలోనివిశేషములకు వాచస్పతి మొదలగువారు ప్రమాణ మని వ్రాసెను మల్లికా శతభీరుశ్చ గవాక్షీ భద్రమల్లికా శతభీరు ర్మదయంతీ భూపదీ తృణశూన్యకం దళపూరం దళపురం పవన జీవితాహ్వయం ప్రామాణ్యం వాసుకే ర్వ్యాడే ర్వ్యుత్పత్తిర్ధనపాలత పపంచశ్చ వాచస్పతి పభృతే రిహ లక్ష్యతాం దీనియందు నానార్థవర్గముకూడఁ గలదు యథా కోశో దివ్యధనేపి స్యా త్ఖడ్గాద్యాసిపిధానయో ధనసాధిశ్యాంత కోశ శ్శబ్దస్యసంగ్రహ ఇతి మూర్ధన్యాంతే శబ్దార్ణవ

— ధన్వంతరి —

ఇత డమరసింహునికి ముందువాడు వైద్యనిఘంటుప్రణేత

—(అమరసింహుడు నామలింగానుశాసనము)—

అమరసింహుని నామలింగానుశాసనము మూడు కాండములుగా విభజింప బడినది ప్రతికాండము వర్గములుగా విభక్త మైనది ప్రథమకాండములో

స్వర్గవ్యోమ దిక్కాల ధీశబ్దాదినాట్యపాతాళ భోగినరకవర్గులు తొమ్మిది రెండవ కాండములో పృథ్వీపురశైలవనౌషధి సింహాదిమనుష్య బ్రహ్మక్షత్రవైశ్య శూద్రాదివర్గులు పది మూడవదానిలో విశేష్యనిఘ్నసంకీర్ణ నానార్థావ్యయలింగాది సంగ్రహవర్గులును గలవు ఇందలి విషయమునుబట్టి చూడగా నామమాత్ర లింగమాత్రతంత్రములను ధన్వంతరి మొదలగువారు వ్రాసిన వనౌషధిపదములతోఁ గలిపి యీయమరకోశము వ్రాయబడినట్లు కానవచ్చుచున్నది ఇందులో శబ్దముల లింగములు విభక్తులచేతను స్త్రీ పుమాన్ ఇత్యాది శబ్దములచేతను దెలియ జేయబడుచున్నవి సాంకర్యమును నివారించుట కేశబ్దమునకు అథ" శబ్దము ముందునో తు అనునది వెనుకనుండునో ఆశబ్దము ముందు వచ్చుశబ్దములనుండి వేఱుచేయ బడుచున్నది పర్యాయపదసమూహమందు జంతువులకు గాని వస్తువులకు గాని సంబంధించినపదము లన్నియు వరుసగా జెప్పబడియున్నవి నానార్థవర్గములోని పదములు వానియంతములనుబట్టి యేర్పఱుపబడినవి అవ్యయము లన్నియు నొకవర్గముగా జెప్పబడినవి కొనవర్గము లింగనిర్ణయమును జెప్పుచున్నది

— అమరసింహుడు-బౌద్ధుడు —

గ్రంథారంభేఽభీప్సితసిద్ధిహేతుం జిన మనుస్మృత్య అని క్షీరస్వామి అత్రానుక్తోపి శాక్యలక్షణోఽర్థో జ్ఞానదయాదిభి స్స్పష్టం ప్రతీయతే" అని సర్వానందుడు చెప్పుచున్నాడు ఈయమరసింహుడు విక్రమాదిత్యునిసభలో నున్న తొమ్మండుగురిలో నొకడని చెప్పబడుచున్నాడు ఆఱవశతాబ్దమునకు ముందే యతడు జీవించియుండవలెను ఈనిఘంటువు చైనాభాషలో ననువదింపబడెను జినేంద్రబుద్ధి వ్రాసినకాశికావివరణపంజికలో తంత్రం ప్రధానే సిద్ధాంతే అను నమరవచన ముదాహరింపబడిన దని డాక్టరు బండారుకారు కనిపెట్టె నని అమరకోశోపోద్ఘాతమునందు K G Oka కృష్ణజీ గోవింద ఓకా పండితుడు వ్రాసెను ఆజినేంద్రబుద్ధి యెనిమిదవశతాబ్దప్రారంభమం దుండె నని పారకప్పండితుడు Prof Pa haka కనబఱిచెను విక్రమార్కశకము 789 లో వ్రాయబడిన అమోఘవృత్తిలో గూడ నమరకోశ ముదాహరింపబడెను కావ్యములకు వ్యాఖ్యానములు వ్రాసిన యిటీవలివారైనవ్యాఖ్యాత లందఱును దానిని బ్రమాణముగా గ్రహించి యందలి శ్లోకములను బలుమా ఱుదాహరించుటవలన దీని యుపయోగము లోకప్రసిద్ధి

బాగుగాఁ దెలియ బడుచున్నది పాణిని అష్టాధ్యాయివలె నిదియును దరువాత వచ్చిన గ్రంథకర్తల గ్రంథముల నన్నిటి వెనుకకు ద్రోసివుచ్చినది

అమరకోశవ్యాఖ్యాతలు—వ్యాఖ్యానములు

1 పదునొకండవశతాబ్దముయొక్క కడపటిభాగమం దున్నభట్టక్షీరస్వామి వ్రాసిన అమరకోశోద్ఘాటన మమరవ్యాఖ్యానములలో మిక్కిలి ప్రాచిన మైనది అది యిప్పటికి వాడుకలో నున్నది ఇతఁడు తన యమరవ్యాఖ్యానములో భోజరాజును రాజశేఖరుని బేర్కొనియున్నాడు క్షీరస్వామిని వర్ధమానుడు తనగణరత్నమహోదధిలో క్షీరస్వామినాపి” మార్గోమారివ ఇత్యపి” అని యుదాహరించెను గౌడోపాధ్యాయ శ్రీభోజు లనుముగ్గురు ప్రాచీనామరవ్యాఖ్యాతలను వర్ధమానుడు చెప్పుచున్నాడు వారి గ్రంథములను మన మెఱుగము ఈక్షీరస్వామి వ్రాసిన వ్యాఖ్యానము మిక్కిలి సులభముగా నున్నది ఇతడు నూఱుగురు గ్రంథకర్తల ప్రమాణముల జూపించుచు గొన్ని చోట్ల మూలమును ఖండించుచు మఱికొన్ని చోట్ల సమర్థించుచు వ్యాఖ్యానమును వ్రాసెను

2 తరువాత వ్యాఖ్యాత ఆర్తిహరుఁ డనువానికుమారు డైన సర్వానందవంద్యఘటీయు డనువాఁడు ఇతడు 159 లో బదిప్రాచీనవ్యాఖ్యానములను జూచి నూతనముగా టీకాసర్వస్వ మనునొక వ్యాఖ్యానమును రచించెను ఇతనివ్యాఖ్యానము మిక్కిలి వ్యుత్పాదకము ఇది క్షీరస్వామివ్యాఖ్యానమునకు దక్కువకాదు రాయముకుటునివ్యాఖ్యానమును గూడ గలుపుకొని బంగాళాదేశములో బుట్టిన యమరవ్యాఖ్యానముల కన్నింటికిని యిదిమూలగ్రంథము

3 వంగదేశపువ్యాఖ్యాతలచే దఱచగా నుదాహరింప బడు ప్రాచీనవ్యాఖ్యానము బౌద్ధు డైన సుభూతి లేక సుభూతిచంద్రు డనువాడు రచించిన కామధేనువు ఇది టిబెట్భాషలో నున్నది

1 73 సం లోనున్న శరణదేవుఁడు వ్రాసిన దుర్ఘటవృత్తిలో నీసుభూతిపేరు వక్కాణింపఁబడినది

4 రాయముకుటమణి లేక తఱచుగా రాయముకుటు డని ఉపాధి నామముగల బృహస్పతి యనుగ్రంథకర్త 43 వ సం లో రచించిన పదచంద్రిక యనునది మఱియొకవ్యాఖ్యానము దీనికిఁ బ్రాచీనవ్యాఖ్యానము లాధారములు ఈగ్రంథకర్తకు నివాసస్థానము వంగదేశములో నున్న రాఢాపురము

ఇతనితండ్రి పేరు గోవిందుడు విశ్రాముడు రాముడు మొదలగువారితని పుత్రులు ఈరాయముకుటుడు తనయమరవ్యాఖ్యానములో 270 మందిగ్రంథకర్తల వచనములం బ్రమాణముగా గ్రహించెనని ఆఫ్రెక్టు Aufrecht పండితుఁడు చెప్పుచున్నాడు

5 భట్టోజీదీక్షితుని కుమారుడైన భానోజీదీక్షితుడు వ్రాసిన వ్యాఖ్యానము వ్యాఖ్యసుధ దానికి రామాశ్రమి యని నామాంతరము కలదు దీనిని వాఘులవంశస్థుడైన కీర్తిసింహునిప్రార్థనచే 7వ శతాబ్దములో భానోజీదీక్షితుడు వ్రాసెను గ్రంథకర్త యితరనిఘంటువులనుండి శ్లోకములను బ్రమాణముగా నుదాహరించుటవలన మూలమును సమర్థించుచుఁ బెంచుచు విపులముగా వ్రాసెను

6 నారాయణశర్మ 16 9 సం రములో నమరకోశపంజిక లేక పదార్థకౌముది యనువ్యాఖ్యానమును వ్రాసెను

7 రామనాథవిద్యావాచస్పతి 1633 లో త్రికాండవివేక మను నొక వ్యాఖ్యానమును రచించెను దీనియుపోద్ఘాతములో బెక్కు ప్రమాణశ్లోకము లుదాహరింప బడినవి

8 గౌరాంగమల్లికు డనువానిపుత్రుడు భరతమల్లికుడు లేక భరతసేను డనువాడు వ్రాసిన యమరవ్యాఖ్యానము మిక్కిలి ప్రశస్తమైనది విశదముగాను విపులముగా నున్నది వోపదేవుని వ్యాకరణము ననుసరించి దీనిలో శబ్దముల వ్యుత్పత్తులు వ్రాయ బడినవి ఈగ్రంథకర్త 8వ శతాబ్దము మధ్యను జీవించెను 1639 లో నున్నవోపదేవుని కవికల్పద్రుమమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాసిన దురాదాసు డతనిని తనగ్రంథమందు పలుచోట్ల నుదాహరించెను ఎట్లనగా — శ్రీనివాసగతోర్వ్యాధారే క్షి ఇత్యమరటీకాయాం భరత (కవికల్పద్రుమ) ఘుజ తోపి క్వచి న్నపుంసక మితి ధాతుప్రదీపే ఇత్యమరటీకాయాం భరత

9 శివరామచక్రవర్తికి పార్వతికి కుమారుడైనమధురేశవిద్యాలంకారుడు 1666 సం లో నమరకోశమునకు సారసుందరి యనునొకవ్యాఖ్యానమును వ్రాసెను శాకే సోమ రసేషు భూమి గణితే శ్రీసార్వభౌమాత్మజో దురాదాస ఇమాం చకార విశదాం టీకాం స్వబోధా దపి గజాష్టతిథియుక్శాకే విద్యాలంకార ధీమతా లింగాదిసంగ్రహేటీకాం నిర్మమే సారసుందరీం

శివరామచక్రవర్తి జనక పార్వతీ ప్రసూ యస్య స మధురేశోఽసౌ చకార సారసుందరీమ్” ఇతఁడు సుపద్మవ్యాకరణానుసారముగా శబ్దముల వ్యుత్పత్తులను వ్రాసెను ఈమధురేశు డమరకోశసరణి నవలంబించి శబ్దరత్నావళి యను మఱియొకనిఘంటువును వ్రాసెను

ఇప్పుడు నేను జెప్పినవ్యాఖ్యానములు కాక నామలింగానుశాసనము నకు మఱి నలువది వ్యాఖ్యానము లున్నవి వాని నన్నిటి నిచట గ్రంథవిస్తర భీతిచే వ్రాయలేదు కోల్బ్రూకు తానమరమునకు వ్రాసిన యుపోద్ఘాతములో నచ్యుతోపాధ్యాయుని వ్యాఖ్యాప్రదీపమును నీలకంఠుడు రామతర్కవాగీశు డు వ్రాసిన మఱిరెండు వ్యాఖ్యానములను జెప్పెను వీరిలో రామతర్కవాగీశు డు కలాపవ్యాకరణము ననుసరించి శబ్దవ్యుత్పత్తులను వ్రాసెను రఘునాథచక్ర వర్తివ్రాసినత్రికాండచింతామణి మహేశ్వరుడు వ్రాసిన యమరవివేకము నమర కోశమునకు నవీనవ్యాఖ్యానములు

— అగ్నిపురాణమందలి నిఘంటువు —

అగ్నిపురాణమం దొకనిఘంటు వున్నది దానిలో గొన్నిశ్లోకములను విడిచినయెడల నమరమే మరల నందు వ్రాయ బడినట్లు కానవచ్చుచున్నది అమరశ్లోకము లన్నియును గ్రంథకర్త చేసిన మఱికొన్నితప్పులు నందు గాన వచ్చుచున్నవి ఎట్లన గా పశ్చాన్నిత బ స్త్రీకట్యా క్లీబేతుజఘనం పుర (అ-పు-పే 73 -అ 8) అమరము -2-6-74 సమ్మార్జనీ శోధనీ స్యా త్సంకరోఽ వకర స్తథా పే 726 అ 1 అమరము 2-2-78) ఖదిరపర్యాయ మైన బా లతనయశబ్దము తప్పని క్షీరస్వామి అమరవ్యాఖ్యానములో జెప్పెను అమర మందువలెనే దీనిలోను ముందు బుద్ధునిపేళ్లు తరువాత బ్రహ్మాదిదేవతలపేరులు చెప్ప బడినవి అమరముకంటె దీనిలో నూతనవిశేషము లెవ్వియు లేవు దీనిలో నధ్యాయములవరుస లీలుగా నున్నది స్వర పాతాళాదివర్గములు 2 అవ్యయవర్గము 3 నానార్థవర్గము 4 భూమివనౌషధ్యాదివర్గములు 5 6 7 నృబ్రహ్మక్షత్రియవిట్శూద్రాది వర్గములు 8 సామాన్యనామలింగములు

— పురుషోత్తమదేవుడు-అతనిగ్రంథములు —

ఈపురుషోత్తమదేవుడు పాణిన్యష్టాధ్యాయికి భాషావృత్తి యను నొక వ్యాఖ్యానమును త్రికాండశేషము హారావళి వర్ణదేశన అనుమూడునిఘం టువులను వ్రాసెను ఏకాక్షరకోశము ద్విరూపకోశము కూడ నతడే వ్రాసె

నని వ్యవహరింప బడుచున్నది ఆతని కాల మింతవఱకు నిశ్చయింప బడలేదు కాని 1659 లో జీవించిన సర్వానందుఁ డతని నాలుగు గ్రంథములనుండి శ్లోకముల నుదాహరించుటచే సర్వానందుని కీతఁడు ముందువాఁ డని మన మూహించుకొనవలయును గోయిచంద్రుఁడు సంక్షిప్తసార మను గ్రంథమునకు వ్రాసినవ్యాఖ్యానములో నితని భాషావృత్తినుండి కొన్నివాక్యముల నుదాహరించి యుండుటచే నితఁడు నాశతాబ్దమువాఁడే యని మనము తెలిసికొనవలయును మంఖుఁడు గాని హేమచంద్రుఁడు గాని తమ గ్రంథములలో నెచ్చటను నితనిని గాని యితనిగ్రంథమును గాని పేర్కొనలేదు భాషావృత్తిప్రథమశ్లోకమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాయుచు నీ గ్రంథము నితఁడు లక్ష్మణసేనునిప్రార్థనపై వ్రాసితి నని చెప్పెను (వైదికప్రయోగానర్థినో రాజ్ఞో లక్ష్మణసేనస్య ఆజ్ఞయా ప్రకృతే శరణే ప్రసంజన్ వృత్తే ర్లఘుతాయాం హేతు మాహ (భాషావృత్తి) 1 69 లో లక్ష్మణసేనుఁడు సింహాసన మధిష్ఠించెను కావున నీపురుషోత్తమదేవుఁడు వ్రాసిన భాషావృత్తి తక్కిన మూఁడుగ్రంథములు లక్ష్మణసేనుఁడు సింహాసనమునకు రాకముందే రచింప బడియుండవచ్చును కావున 1159 నం లో సర్వానందుఁడు పురుషోత్తమదేవుని గ్రంథముల నుదాహరించి యుండుట సమంజసమే జనమేజయుఁడు ధృతిసింహుఁడు పురుషోత్తమదేవునికి సమకాలికులు శబ్దార్ణవము ఉత్పలిని సంసారావర్తము నను నీమూఁడు నిఘంటువులకుఁ క్రమముగా వాచస్పతివ్యాడివిక్రమాదిత్యులు ప్రణేతలై యుందురు పురుషోత్తమదేవుఁడు తనగ్రంథములయందు వీరిని ప్రమాణముగా నుదాహరించెను అమరునివలె నితఁడును బౌద్ధుఁడే

త్రికాండశేషము- ఇది యమరమందలి వెలితిని బూర్తిచేయుటకు రచింపబడినది యని దీనిపేరుచేతనే తెలియవచ్చుచున్నది అమరుఁడు విడిచిపెట్టిన శబ్దములను మాత్రమే యిందులో సంగ్రహించితి నని గ్రంథకర్త గ్రంథాదియందు జెప్పియున్నాఁడు అమరునిక్రమమునే యనుసరించి మఱికొన్నిపర్యాయపదముల జేర్చెను అందు కుదాహరణముగా నమరుఁడు చెప్పిన బుద్ధుని పదునేడు నామములకు మఱి యిరువదియేడు నామములను జేర్చెను అమరుఁడు చెప్పిన గౌతమబుద్ధుని యేడుపేర్లకు మఱి మూఁడింటిని గలిపెను ఇవి గాక రాహులదేవదత్తశ్రావకప్రత్యేకబౌద్ధాదినామములను జేర్చెను ఇవి యమరకోశములో లేవు అమరునివలె ననుష్టుప్ శ్లోకములను గాక హలాయుధుఁ డభిధానరత్నమాలలోవలె ననేకవిధములైన వృత్తములను వాడుక చేసెను

గ్రంథకర్త హారావళిలో నరుదైనశబ్దములను సంగ్రహించితి నని ప్రతిజ్ఞఁ జేయుచున్నాడు. హారావలీ నిర్మితేయం మయా ద్వాదశవత్సరై దీనిని గూర్చుటకు బన్నెండుసంవత్సరములు కవి కష్టపడెనట దానిలోని శ్లోకసంఖ్య 270 మాత్రమే ఆశ్లోకములు రెండుభాగములుగా విభజింపఁబడి యున్నవి వానిలో మొదటిది పర్యాయపదములు వానిలో ప్రతిపర్యాయ పదసంఘమును 1 పూర్ణశ్లోకముగాను (2 అర్ధశ్లోకముగాను 3, చతుర్థపాదముగాను విభక్తములై యున్నవి నానార్థములు కూడ మూడుభాగములుగా విభజింప బడియున్నవి వానిలో నొకశబ్దముయొక్క యర్థము 1) అర్ధశ్లోకముచే గాని (2) చతుర్థభాగముచే గాని (3 ఏకపదముచే గాని వివరింపఁ బడుచున్నది

వర్ణదేశన-వచనరూపముగా వ్రాయఁడిన గ్రంథము శబ్దలక్షణమును బ్రతిపాదించుచున్నది గ్రంథకర్త దానిప్రయోజనమును గ్రంథాదియం దిట్లు చెప్పుచున్నాడు అత్ర హి ప్రయోగే బహుదృశ్వనాం శ్రుతిసాధారణ్యమాత్రేణ గృహ్ణతాం ఖురక్షురప్రాదా ఖకారక్షకారయో సింహసింఘాణకాదా హకారఘకారయో స్తథా గౌడాదిలిపి సాధారణ్యాత్ హిండీర గుడాకేశాదా హకారడకారయో భ్రాంతయ ఉపజాయంతే అత స్తద్వివేచనాయ క్వచి ద్ధాతుపారాయణే ధాతువృత్తిపూజాదిషు ప్రవ్యక్తలిఖనేన ప్రసిద్ధోపదేశేన ధాతుప్రత్యయోణాది వ్యాఖ్యా లిఖనేన క్వచి దాప్తవచనేన శ్లేషాదిదర్శనేన వర్ణదేశనే య మారభ్యతే భాషానుభవములేని వారు శబ్దశ్రవణమాత్రముచే ఖురక్షురప్రశబ్దములలోనున్న ఖకారక్షకారములను సింహసింఘాణకశబ్దములలోనున్న హకారఘకారములను హిండీర గుడాకేశశబ్దములలోనున్న హకారడకారముల ను గౌడభాషావర్ణములయందువలె వర్ణసాదృశ్యమును బట్టి తప్పుగా నుచ్చరింతురు కావున ధాతుపారాయణమును ధాతువ్యాఖ్యానములను వ్యుత్పత్త్యర్థములను ననుసరించి పైశబ్దములఁ జర్చించుట యీ వర్ణదేశనయొక్క ముఖ్యప్రయోజనము

—౹ శాశ్వతుని యనేకార్థసముచ్చయము —

ఇది యొక నానార్థనిఘంటువు ఇది 800 అనుష్టుప్ శ్లోకములలో వ్రాయఁబడినది ఇది యాఱుభాగములు మొదటి మూఁడుభాగములలోఁ బ్రథమభాగమందు ప్రతిశబ్దముయొక్క నానార్థము లు పూర్ణశ్లోకముచేతను ద్వితీయ

భాగమం దర్ధశ్లోకముచేతను ద్వితీయభాగమందు శ్లోకచతుర్థపాదముచేతను జెప్ప బడినది నాల్గవభాగము గ్రంథపూర్తికొఱకు నిర్దిష్టమైనది అయిదాఱు భాగములలో నవ్యయములు చెప్ప బడినవి

ఈవిభాగము తప్ప నిందులో నొకక్రమము లేదు శబ్దము లన్నియు యథాయథముగా నున్నవి శబ్దరూపముచేతనే లింగము తెలియఁజేయఁబడుచున్నది పురుషోత్తమదేవుని హారావళి మహాక్షపణకుని యనేకార్థధ్వనిమంజరి యీరీతిగానే యున్నవి

శాశ్వతునికాల మింతవఱకు నిర్ణయింప బడలేదు మహాబలుడు వరాహుడు ననుమహాకవుల పలహాపై వ్రాసిన తనగ్రంథమున విద్యావిలాసుని యాస్థానమందున్న ఋషులుఁడు మొదలగువారు జాగ్రత్తతోఁ బరిశీలించి రని యితఁడు గ్రంథాంతమందు వ్రాసెను ఈవరాహుడే వరాహమిహిరు డని Boroonh (బోరా) పండితుడు Pavo n (పిసోలిన్) పండితుడు సమర్థించిరి ఈవరాహమిహిరు డాఱవశతాబ్దమం దుండెను అమరకోశములోని కొన్ని యర్ధశ్లోకములు కొన్ని పూర్ణశ్లోకములు శాశ్వతుని గ్రంథమందు గానవచ్చుటచే శాశ్వతు డమరునికి దరువాతివా డని K G Oka (ఓకా) పండితుడు సమర్థించెను క్షీరస్వామివంటి ప్రాచీనగ్రంథకర్త లతనిశ్లోకముల నుదాహరించిరి కావున నత డాఱవశతాబ్దమునకు దగ్గఱగా జీవించియుండవచ్చును

— భట్టహలాయుధుని యభిధానరత్నమాల ।—

ఇది యయిదు కాండములుగా విభజింప బడి యున్నది మొదటివి స్వర్భూమిపాతాళసామాన్యకాండలు ఈనాలుగును బర్యాయపదములతోఁ గూడినవి కడపటి యయిదవ యనేకార్థకాండములో నానార్థములు నవ్యయములుఁ జెప్ప బడినవి విభక్త్యంతరూపములచే లింగములు తెలుప బడుచున్నవి తక్కినవిషయములలో నమరకోశమువలె నున్నది ఇందలిశ్లోకసంఖ్య తొమ్మిదివందలు ఇం దనుష్టుప్ శ్లోకములే గాక నానావిధవృత్తములు కలవు అభిధానచింతామణికి వ్యాఖ్యాన మైన సారోద్ధార మనుగ్రంథమందు వల్లభగణి యనువాఁడు హలాయుధటీకను బేర్కొనెను

హలాయుధుఁడు అమరదత్తుని వరరుచిని భాగురిని వోపాలితుని దనకుఁ బ్రమాణభూతులనుగాఁ బరిగ్రహించెను [illegible] మమరదత్త వరరుచి భాగురి వోపాలితాది శాస్త్రీభ్య అభిధానరత్న [illegible] కవికంఠవిభూషణార్థ

AC No
500 044

ముద్రియతే॥ పండ్రెండవశతాబ్దమునకు పైగా హలాయుధునిశ్లోకములు వోపాలితునిశ్లోకములు నితర గ్రంథకర్తలచే నుదాహరింప బడినవి మహేశ్వరుడు వోపాలితుని మంఖుడు హలాయుధుని బ్రమాణభూతులనుగా నెన్నుకొనిరి క్షీరస్వామి వోపాలితుని గాని హలాయుధుని గాని చెప్పలేదు హలాయుధుండు పదియవశతాబ్దమం దుండె ననియు మాన్యఖేటపాలకు డైనమూడవకృష్ణరాజును గౌరవించుటకు కవిరహస్యమును (ధాతునిఘంటు) ధారారా జైన ముంజవాక్పతి కంకితముగా పింగళచ్ఛందస్సునకు మృతసంజీవనీవృత్తి యను నొకవ్యాఖ్యానమును వ్రాసెనని Lud g H er పండితుడు R G భండార్కారు చెప్పియున్నారు

— యాదవప్రకాశకుని వైజయంతి —

ఇదికూడం బర్యాయపదములు నానార్థములు నని రెండుభాగములుగా నున్నది వానిలో మొదటిది స్వర్గాంతరిక్షభూమిపాతాళసామాన్యకాండములుగా విభజింప బడియున్నది రెండవభాగము ద్వ్యక్షరత్ర్యక్షరశేషకాండ లని మూండుభాగములుగా విభజింప బడినది ఈకాండము లన్నియు బ్రత్యేకముగా నొక్కొక్కటి యధ్యాయములుగా విభజింప బడియున్నది పర్యాయపదనానార్థపద భాగములు రెండును నమరములోనివానికంటె విస్తీర్ణతరముగా నున్నవి నానార్థభాగమందు పదములకారాదిగా నుంచ బడినవి ద్వ్యక్షరత్ర్యక్షరానేకాక్షరములతోం గూడిన నానార్థపదములు మూడుకాండములుగా విభజింప బడినయవి ప్రతికాండము పుంలింగాధ్యాయము స్త్రీలింగాధ్యాయము నపుంసకలింగాధ్యాయము అస్వలింగాధ్యాయము నానాలింగాధ్యాయము నని లింగక్రమమున మరల విభజింప బడినది శేషకాండమునకు మఱినాలుగధ్యాయములు చేర్ప బడినవి వానిలో వ్యస్తపదముచే గాని సమస్తపదముచే గాని మఱియొకవస్తువును బోధించు కొన్నిశబ్దములకుం బర్యాయపదములు మొదటిదానిలో నున్నవి రెండవదానిలో నానార్థములుగల అవ్యయములు మూండవదానిలో నవ్యయములకు బర్యాయపదములు నాల్గవదానిలో లింగనియమములుం గలవు పరిభాష లమరములోని పరిభాషతో సరి క్లీం నపుం మొదలగు గుఱుతులను నపుంసకలింగము మొదలగువానికి వాడుక చేసెను దీనిలో వైదికశబ్దములు మెండుగా నున్నవి

0 7—1 37 సంవత్సరములలో జీవించియున్న శ్రీరామానుజునికి మొదట గురువు తరువాత శిష్యుండు నైనయాదవప్రకాశకు లీ నిఘంటువును

రచించినవాఁడు 11 వ శతాబ్దమధ్యమం దీనిఘంటువు రచింపఁబడెను గ్రంథకర్త జన్మస్థానము తిరుప్పుట్కులి లేక గృధ్రసరస్సు ఇది కాంచీపురసమీపమున నున్నది మొదట నితఁడు దృఢతరశంకరసిద్ధాంతాభినివిష్టుఁడు. కాఁనకు శ్రీరామానుజాచార్యోపదేశ సామర్థ్యముచే దచ్ఛిష్యుఁ డయ్యెను

—(మహేశ్వరుని విశ్వప్రకాశ)—

ఇదియు నానార్థనిఘంటువు ఇందలి పదము లంత్యాక్షరనియమముతో నమర్పఁబడినవి ఒకయక్షరముతో నంతమగు శబ్దము లొకటిమొదలుకొని యేడువఱకు మరల గుంపులుగా విభజింపఁబడినవి ఎట్లనఁగా —కైకకం కద్వికం కత్రికం కచతుష్కం కపంచకం కషట్కం కసప్తకం ఈయవాంతరవర్గములలో నకారాదిక్రమము లేదు పదములన్నియు నియమము లేకుండఁ జెప్పఁబడినవి గ్రంథాంతమం దవ్యయము లక్షరాంతనియమముతోనే చెప్పఁబడినవి శబ్దముల లింగములు శబ్దోచ్చారణము చేతనే తెలియఁజేయఁబడినవి అవసరమున్నచోట భిన్నపదములచేఁ జెప్పఁబడినవి స్త్రీలింగపుంలింగాదిరూపములతోనే శబ్దములు చెప్పఁబడినవి స్త్రీ పుం మొదలగుశబ్దములు వాడుకచేయఁబడలేదు ఆద్యంతములయందు గొన్నివృత్తములు తప్పఁ దక్కిన శ్లోకము లన్నియు ననుష్టుప్పులే గ్రంథాదియం దీగ్రంథకర్త యొక్క శ్లోకములో భోగీంద్రుఁడు కాత్యాయనుఁడు సాహసాంకుఁడు వాచస్పతి వ్యాఢి విశ్వరూపుఁడు అమరుఁడు మంగళుఁడు శుభాంకుఁడు లేక శోభాంగుఁడు గోపాలితుఁడు భాగురి మొదలగువారు తనకుఁ బ్రమాణభూతు లని చెప్పియున్నాఁడు

శ్లో॥ భోగీంద్ర కాత్యాయన సాహసాంక వాచస్పతివ్యాఢిపురస్సరాణాం
సవిశ్వరూపామరమంగళానాం శుభాంగవోపాలితభాగురీణాం కోశావకాశా
త్ప్రకటప్రభావసంభావితానర్ఘ్యగుణస్య ఏష సంపాదయ న్నేష్యతి వాంఛితా
ర్థానథం నచింతామణితాం కవీనాం ఆమిత్రశైలచరమాచలమేకలాద్రి శైలా
సభూమివలయాద్య దిహాస్తి కించిత్ ఏకత్రసంభృత మగోచరశబ్దరత్న మాలో
క్యతాం తదఖిలం సుధియః కవీంద్రా యద్యస్తి వాఙ్మయమహార్ణవమంథనేచ్ఛా
ప్రాప్తుం పదం ఫణిక తే ర్యది కౌతుకం వ విశ్వప్రకాశ మనిశం తే మిమం నిషే
వ్య సంభావ్యతాం పరమశాబ్దిక శేఖర శ్రీ

ఈనిఘంటువు 1111 వ సంవత్సరములో రచియింపఁబడెను "శకే మానల వ్యోమరూపై శ్శకకాలే ఉభిలక్షితే కోశం విశ్వప్రకాశాఖ్యం నిరమా ష్ఛ్రీమ

హేశ్వర వైద్యశాస్త్రప్రావీణ్యము గలవాఁ డనిగర్వితుఁ డైన యీగ్రంథకర్త సాహసాంకమహీపాలుని యాస్థానమందు వైద్యుఁడు- చరకసంహితా వ్యాఖ్యాతయు-నగు హరిచంద్రుని వంశస్థుఁడు వైద్యులకుటుంబములోఁ బుట్టిన వాఁడు శ్రీబ్రహ్మ యనువాని కుమారుఁడు శ్రీకృష్ణుఁ డనువాని మనుమఁడు సాహసాంకచరిత్ర మను గ్రంథమును వ్రాసిన వాఁడు ఈవిషయమునే గ్రంథాదియం దిట్లు వ్రాసెను శ్రీసాహసాంకనృపతే రనవద్యవైద్య విద్యాతరంగపద మద్వయ మేవ బిభ్రత్ యశ్చంద్రచారుచరితో హరిచంద్రనామా స్వవ్యాఖ్యయా చరకతంత్ర మలంచకార ఆసీ దసీమవసుధాధిపవందనీయే తస్యాన్వయే సకలవైద్యకళావతంస శ్శక్రస్య దస్ర ఇవ గాధిపురాధిపస్య శ్రీకృష్ణ ఇ త్యమలకీర్తిలతావితాన కృష్ణస్య చాజని సుత స్సితపుండరీకమండాతపత్రపర భాగయశః పరాగ శ్రీబ్రహ్మ ఇత్యవికలాత్మముఖారవింద సోల్లాసలాసితరసార్ద్ర సరస్వతీకః తస్యాత్మజ స్సురసకైరవకాంతకీర్తి శ్రీమా న్మహేశ్వర ఇతి ప్రథిత కవీంద్ర నిశ్శేషవాఙ్మయమహార్ణవపారదృశ్వా శబ్దాగమాంబురుహమండరవి ర్బభూవ యస్సాహసాంకచరితాది మహాప్రబంధ నిర్మాణనైపుణగుణాగతగౌరవశ్రీ యో వైద్యక త్రయసరోజసరోజబంధు ర్బంధు స్సంతాం సుకవికైరవ కాననేందు

ఈవిశ్వప్రకాశముయొక్క కీర్తి దీని ప్రణయనకాలమందే సకలదిక్కులయందు వ్యాపించెను 1 59 లో నున్న బంగాళాదేశపు గ్రంథకర్త యగు సర్వానందుఁడు 1088- 70 లో జీవించిన ఘూర్జరదేశస్థుఁ డైన హేమచంద్రుఁడు నీవిశ్వప్రకాశమును దమగ్రంథములలో నుదాహరించిరి ఈవిశ్వప్రకాశకుగ్రంథకర్తయే యొకపరిశిష్టమును Supplement) వ్రాసెను దానిపేరు శబ్దభేదప్రకాశిక అది శబ్దభేదము బకారభేదము ఊష్మభేదము లింగభేదము ననినాలుగు నిర్దేశములుగా విభజింపబడియున్నది 598 లో జ్ఞానవిమలగణియనునొక జైనపండితుఁడు దాని కొకవ్యాఖ్యానమును వ్రాసెను

— మంఖుని యనేకార్థకోశము ।—

భాగురి కాత్యుఁడు హలాయుధుఁడు హగ్గుఁడు అమరసింహుఁడు శాశ్వతుఁడు ధన్వంతరి వ్రాసిననిఘంటువుల నాధారముగాఁ జేసికొని మంఖుఁ డనేకార్థకోశ మను నొకనిఘంటువును వ్రాసెను అతఁడు గ్రంథాదియం దిట్లు చెప్పుచున్నాఁడు —

భాగురి కాత్యహలాయుధ హుగ్గామరసింహ శాశ్వతాది కృతాన్ కోశా న్నిరీక్ష్య నిపుణం ధన్వంతరినిర్మితం నిఘంటుంచ విశ్వప్రకాశవలె నిదియు నకారాదిక్రమముగా నున్న యంత్యాక్షరములతో నున్నయది అవ్యయముల గొన నుంచుటయందు క్షకారమును వర్ణసమామ్నాయమందు ప్రత్యేకాక్షరముగా జేయుటయందు విశ్వప్రకాశము ననుకరించుచున్నది కాని జాకారి Zachar పండితుఁ డచ్చువేయించిన ప్రతిలో నధ్యాయము లుగా విభజింప బడి యుండ లేదు ఇందలిశ్లోకసంఖ్య 1007 యుంఖటీకనుండి యెత్తివ్రాసిన కొన్ని భాగములు జాకారిపండితుఁ డచ్చువేయించి ప్రకటించిన ప్రతిలో నున్నవి మంఖునికోశమున కొకవ్యాఖ్యానమును మంఖుడో లేక యతనిశిష్యుడో వ్రాసియుండ వచ్చు నని తద్గ్రంథసంపాదకుడు తలంచుచున్నాడు హేమచంద్రుని యనేకార్థసంగ్రహమునకు వ్రాసిన మహేంద్రసూరివ్యాఖ్యానములో నామంఖటీక యుదాహరింప బడెను

శ్రీకంఠచరిత్రమును వ్రాసిన మంఖుడు నితఁడు నొక్కఁడే యని నమ్మ రింపఁబడెను ౧౧28 — 49 లో గాశ్మీరదేశము నేలిన జయసింహునికాలమం దుండెను ఇతనికోశమునకు గాశ్మీరదేశమందు దప్ప మఱెచ్చటను విశేష వ్యాప్తి యున్నట్లు కానరాదు హేమచంద్రుని శిష్యుడైన మహేంద్రసూరి యొకఁడే యితని నుదాహరించెను కాశ్మీరదేశములో వాడుకలోనున్న నిఘంటువుల నన్నింటిని జూచుట తలస్థింపలే దని పరితాపము నొందినక్షీరస్వామి యీమంఖకోశమును బొత్తిగా నెఱుగడు

అజయపాలుడు తారపాలుడు దుర్గుడు ధనంజయుడు ధరణి ధర్ముఁడు ముని రంతిదేవుడు రభసపాలుడు రుద్రుడు విశ్వరూపుడు వోపాలితుడు శుభాంగుడు మొదలగు నిఘంటుకర్తలు రచించిననామమాల నిగమాభిధానము మొదలగునిఘంటువులు ౧౨ శతాబ్దములలో వ్రాయ బడిన గ్రంథములలోఁ గానవచ్చుచున్నవి అజయపాలుడు ధనంజయుడు ధరణి వ్రాసిననిఘంటువు లముద్రితములై తాళపత్రకోశములలో నున్నవి అజయపాలుఁడు రచించిన యనేకార్థసంగ్రహము గణరత్నమహోదధిలో శర్వానందుని చేతను కేశవస్వామి మొదలగువారిచేత నుదాహరింప బడినది ఈయజయపాలు డొకబౌద్ధుఁడు ఈకోశమందు 1730 శబ్దము లున్నవి ఇందులోని శబ్దము లనేకములు శాశ్వతనిఘంటువునుండి తీయ బడినవి ఇది యధ్యాయ

ములుగా విభజింపఁబడినది ప్రత్యధ్యాయాంతమందు నవ్యయములు చెప్పఁ బడినవి దీనిలో గూడ క్షకారము ప్రత్యేకవర్ణముగా నిరూపింప బడినది

— తారపాలుడు —

శర్వానందుడు మేదినీకారుడు రాయముకుటుడు నింక మఱికొందఱితని నుదాహరించిరి ఈతనిగ్రంథము వ్రాతప్రతిగానైన నున్నట్లు తెలియదు ప్రసిద్ధమైన శబ్దముల యప్రసిద్ధరూపాంతరముల కతడు ముఖ్యముగా నుదాహరింప బడుచున్నాడు ఎట్లనగా జరాకాపి జలౌకస్స్యాజ్జలూకా జలజంతుక ఊష్మోష్మస్త్రేష్మణి జ్యైష్ఠే పుమాన్ స్త్రియాం త్విషి ఇత్యదంతే తారపాల

— దుర్గుడు —

క్షీరస్వామి హేమచంద్రులీదుర్గుని దమగ్రంథములయందు మిగులఁ బ్రశంసించిరి క్షీరస్వామి అమరవ్యాఖ్యానములో నుదాహరించిన దుర్గునిశ్లోకములనుబట్టి చూడగా నితడు వ్రాసినకోశ మమరమువలె నున్నట్లు కాన్పించుచున్నది ఇందులో బర్యాయపదములు వేఱు నానార్థములు వేఱు నానార్థపదము లంత్యాక్షరనియమముతో జెప్ప బడినవి దుర్గస్తు- సర్వజ్ఞభిషజౌ వైద్య స్త్వాత్మా కామశ్చ హృచ్ఛయా ఫలకళ్యాణయో ర్భవ్యం ఇతి క్షీరస్వామి 2 2- - 4 కోశోఽస్త్రీ కుంభే ఖడ్గపిధానేఽర్థౌఘదివ్యయో నాశక్షయే తిరోధానే జీవితేశ ప్రియే యమే ఇతి దుర్గుడు ధాతుప్రలంపయమై శబ్దముల వ్యుత్పత్తులవిషయమై ప్రమాణముగా నెన్నకొన బడుచున్నాడు ఎట్లనగా — క్ష్వేడ్వ అవ్యక్తే శబ్దే ఇతి దుర్గ ఇతిక్షీర 8- -25 క్షీరస్వామీ పున క్షణుమేవ పఠిత్వా క్షిణు ఇతి దుర్గ క్షిణోతీ త్యాహ క్షేమం రోగం జయతీతి క్షేమజ — క్షీర — 99- 0 27 కావున కాతంత్రవ్యాకరణమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాసిన దుర్గసింహుడే యీదుర్గుడై యుండవచ్చును

— ధనంజయుని నామమాల —

ద్వాదశకోశసంగ్రహములో బ్రకటింప బడిన యీకోశ మిండియా ఆఫీసులో నున్నప్రతితో సరిగా నున్నది ఇందులోని శ్లోకసంఖ్య రెండువందలని గ్రంథకర్తయే చెప్పుచున్నాడు ఇది శబ్దసంకీర్ణరూపణము శబ్దసంకీర్ణప్రరూపణము శబ్దవిస్తీర్ణరూపణపరిచ్ఛేదము నని మూడు భాగములుగా విభజింప బడియున్నది ఈధనంజయుడు ధాక దిగంబరజైనుడు కర్ణాటదేశనివాసి

ఇత డు ద్విసంధానకావ్య మను నొకకావ్యమునుగూడ వ్రాసెను దానిలోని శ్లోకములు గణరత్నమహోదధిలో నాలుగుస్థలములలో నుదాహరింప బడెను పారక్పండితుని మతానుసారముగా నీధనంజయునకు శ్రుతకీర్తి త్రైవిద్య డని మఱియొక పేరు గలదు ఇత డీద్విసంధానకావ్యము ను 1123 తరువాత వ్రాసెను ధనంజయునికోశము నొక్క శర్వానందు డు తప్ప మఱి యెవ్వరు నుదాహరింప లేదు నామమాల యను పేరుగల కోశములు మఱి మూ డీసందర్భమున జెప్పవచ్చును వానిలో నొకటి లోగడ గన బర్చినకాత్యు డనువా డు వ్రాసినది రెండవది ధనంజయునిది మూ డవది యార్యావృత్తశ్లోకములలో వ్రాయ బడినది శర్వానందు డు దీనిని బలుమా ఱుదాహరించెను ఔదుంబరం చ తామ్ర మితి నామమాలాయాం ఆర్యాపారాదా” ఇం కొకనామమాల కమరమాల యని పేరు

— ధరణిదాసుని అనేకార్థసారము —

తఱచుగా నిది ధరణి యనియు ధరణికోశ మనియు వ్యవహరింపబడు చున్నది అజయపాలుని కోశమందువలెనే దీనియందును క్ష కారము ప్రత్యేకవర్ణముగా నిర్దేశింప బడినది ఈగ్రంథకర్తను శర్వానందు డు తనగ్రంథమందు బలుమా ఱుదాహరించియుండుటచే 13 వ శతాబ్దప్రారంభముకంటె నివతల వా డై యుండడు

ధర్మ డు —మేదినీకారు డు ప్రమాణముగా నెత్తుకొన్న వారిలో నొక డైన ధర్మ డు శర్వానందునిచే నొకమా ఱుదాహరింప బడెను మఱియొకచోట శర్వానందునిచేతను సంక్షిప్తసారమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాసిన గోయిచంద్రునిచేతను బలుమా ఱుదాహరింప బడిన ధర్మదాసు డు నీధర్మ డు నొక డగునో కా డో నిశ్చయింప బడ లేదు నిగమాభిధానము లేక నిగమాఖ్యాభిధానమును శర్వానందు డును రాయముకుటు డును బలుమా ఱుదాహరించిరి ఇది యమరకోశమువలెనే పర్యాయపదములతో ననేకార్థపదములతోం గూడి యున్నది దీనిగ్రంథకర్త పేరు తెలియదు తామరం ఘృతమర్ణశ్చ ఇతి నిగమాఖ్యాభిధానమ్

ముని —అమరవ్యాఖ్యానములో క్షీరస్వామియు నభిధానచింతామణివ్యాఖ్యానములో హేమచంద్రు డును బ్రమాణముగా నెత్తిన ముని యనువాడు Aufrecht Borooah పండితులు కాత్యు డనియు ను నామలిం

గానుశాసనోపోద్ఘాతములో ఓకాపండితుడు వ్యాడి యనియు నభిప్రాయపడిరి కాత్యుని గ్రంథమునుండియు వ్యాడిగ్రంథమునుండియు నుదాహరింపఁబడినశ్లోకములవలన నీముని కాత్యుఁడన్నయంశము సంశయాస్పదమై యున్నది. ముని యని తలంపబడిన వ్యాడి ప్రాచీనగ్రంథకర్త గావున క్షీరస్వామి యతనిశ్లోకముల నుదాహరించె ననుసంగతి నాధారముగాఁ జేసికొని పుట్టినది మునివ్రాసినకోశము పర్యాయపదములతోఁ గూడినది.

రంతిదేవుఁడు — రంతిదేవుని రంతికోశమును శారదానందుఁడు తన గ్రంథమందు రెండుసారు లుదాహరించెను. దీని నచ్చటచ్చటఁ దరువాత గ్రంథకర్త లుదాహరించిరి. ఇత డమరునికంటెఁ బ్రాచీనుఁ డని తలంచుటకు సబబు లేదు. ఈనిఘంటువులో గూడ నానార్థములుఁ బర్యాయపదములుం గలవు. నానార్థపదము లంత్యాక్షరనియమములతో నున్నవి. పిప్పలో బోధి రశ్వత్థ ఇతి రంతిదేవ.

—౹ రభసపాలుఁడు లేక రభసుఁడు ౹—

ఇతనిని శర్వానందుఁడును దరువాతిగ్రంథకర్తలు నుదాహరించిరి. అమరము II - 9-1-77 శ్లోకములకు క్షీరస్వామి వ్రాసినవ్యాఖ్యానములో రభసుని శ్లోక మొకటి యుదాహరింపఁబడిన దని Aufrecht పండితుఁడు చెప్పెను గాని యాశ్లోకము ఓకాపండితుఁడు ముద్రింపించిన ప్రతిలోఁ గాని తిరువాన్కూరుప్రతిలోఁ గాని కానరాదు. అమరకోశమునకు రభసునికోశము మూల మని కోల్బ్రూక్ పండితుఁడు విల్సన్పండితుఁడుఁ జెప్పిరి గాని యటుండి యిటు కావ్రటయే సత్యము. అనగా నమరకోశమే రభసకోశమునకు మూల మనుట సత్యము. అమరమునకు శర్వానందుఁడు వ్రాసిన వ్యాఖ్యానములో నుదాహరింపబడిన రభసునిశ్లోకములనుబట్టి చూడగా నమరశ్లోకములే రభసునికోశమందు బూర్ణముగాఁ గానవచ్చుటయే గాక యాశ్లోకములకుఁ దానుమఱికొన్ని చేర్చుటచే నిత డమరునికి దరువాతివాఁ డని సమర్థింపఁబడుచున్నది. ఎట్లనగా — మంత్రవ్యాఖ్యాకృదాచార్య ఆదేష్టా త్వధ్వరే వ్రతీ యష్టాచ యజమానశ్చ నసోమవతిదీక్షిత (అమర II-7-6-8) మంత్రవ్యాఖ్యాకృదాచార్య ఆదేష్టా త్వధ్వరే వ్రతీ యష్టా చ యజమానశ్చ యాజకో దేవచారక దీక్షిత సోమపీతీ (ఇవి శర్వానందుని యమరవ్యాఖ్యలో నుదాహరింపఁబడిన రభసుని శ్లోకములు) కవికాతు ఖలీనో ఒస్త్రీ" (అమరం II

8-50) కవికాతు ఖలీనోఽస్త్రీ కశికం కర్షణీ త్యపి" (రభసశ్లోకము-సర్వానందుని యమరవ్యాఖ్యలో) ఇందులోఁ గూడఁ బర్యాయపదములు నానార్థములు వేఱుగా నున్నవి ఇత్యుపక్షిభిదో శ్చాష" ఇతి దంత్యాంత్యేషు రభసః (రాయముకుటుని అమరవ్యాఖ్యానము) వేష్టనే పరివేషస్స్యా ద్భానో స్సు విధుమండలే ఇతి తాలవ్యాంతే రభస

—। రుద్రునినిఘంటు ।—

రుద్రునినిఘంటులోని శ్లోకములను శర్వానందు డును మల్లినాథు డును మేదినీకారు డు నింక మఱికొందఱు తమవ్యాఖ్యానములయం దుదాహరించిరి ఇందులో నున్నపదము లన్నియు నానార్థపదములే పత్త్రం పలాశం నా రత్త శ్శటీ హరిత కింశుకే ఇతి తాలవ్యాంతే రుద్ర ~~శండస్స్యా ద్వష్చాత్~~ జ్జాదికదంబే శండమస్త్రియా" మితి తాలవ్యాదా డాంతే రుద్ర "

— విశ్వరూపుఁడు ।—

ఇతఁడు మహేశ్వరుని చేతను మేదినీకారుని చేతను బ్రమాణభూతుఁడుగాఁ బరిగ్రహింపఁబడినవాఁడు అతనిగ్రంథమునుండి శ్లోకముల నెవ్వరు నుదాహరింపలేదు శర్వానందు డొక్కఁడమరము II-2-9 శ్లోకముయొక్క వ్యాఖ్యానములో నొకవిశ్వరూపు నుదాహరించెను అర్ధశ్లోకమును వచనముచే వివరించుచు వ్యాఖ్య వ్రాసిన విశ్వరూపుఁడే యితఁడని నిశ్చయముగాఁ జెప్పలేము తథాహి- దేశం కాలం తథా స్థానం సన్నివేశం తథైవచ ఇత్యత్ర విశ్వరూపేణ స్థానం పత్తనాదికం తథైవ దిగ్విభాగపరిచ్ఛిన్నాని కేదారత్యపి గృహాణి సమ్యక్ష్విష్టాని సన్నివేశ ఇత్యుక్తం ఇతఁడు తనగ్రంథముపైఁ దానే యొకవ్యాఖ్యానమును వ్రాసియుండవచ్చును

—। గోపాలితుఁడు లేక గోపాలితసింహుఁడు ।—

హలాయుధుఁడు మహేశ్వరుఁడు మేదినీకారుఁడు నితనిని బ్రమాణముగా గ్రహించిరి వ్యాఖ్యానములలో నితనిశ్లోకములు తఱచుగా నుదాహరింపఁబడెను ఇతఁడు రచించిన కోశము లింగక్రమమున వ్రాయఁబడెను. కొంతమట్టు కీతనినిఘంటు వాద్యావృత్తశ్లోకములలో నున్నది "వల్మీక పటల ప్రాంత ఇతి పుంస్కాండే గోపాలిత ఇతనిని గొందఱు గోపాలితుఁడని వ్యవహరించుచున్నారు గరుత్పక్షే నరా చ్ఛదే ఇతి క్లీబకాండే గోపాలిత "నాపి కషాయస్తువర ఇతి హ్రస్వాది రపి గోపాలితే నోక్త అన్యథా అర్వాఖంగ

— శుభాంగుడు లేక శుభాంకుడు —

ఇతనిని మహేశ్వరుడు మేదినీకారుడు ప్రమాణముగా గ్రహించిరి ఇతనికోశమునుండి యెవ్వరు శ్లోకముల నుదాహరించియుండలేదు శర్వానందుఁ డీతని శ్లోకములను మూడు..గ్లుదాహరించెను ఇతడు వ్రాసినకోశమున కుత్పలమాలిని యని పేరు సంక్షిప్తసారమునకు వ్రాయబడిన జమరానందివృత్తిలో నుదాహరింపబడిన క్రోడా దారా తథా హారా త్రయ ఏతే యథాక్రమమ్ క్రోడే దారేషు హారేచ ప్రకీర్తితా మనీషిభి ఇత్యుత్పలమాలినీ అనుశ్లోకము శర్వానందుడు అమరము -6-6 శ్లోకవ్యాఖ్యానమందు శుభాంగుని దని చెప్పెను

— హేమచంద్రుడు —

088—1 ˉ5 సంవత్సరములలో జీవించిన జైనసన్యాసి కలికాల సర్వజ్ఞ "డను బిరుదమును వహించినవాడు నగు హేమచంద్రుడు జయసింహ కుమారపాలుని కాలమందు జీవించెను ఇతడభిధానచింతామణి అనేకార్థ సంగ్రహము నిఘంటుశేషము దేశినామమాల యను నాలుగుగ్రంథములను వ్రాసెను వీనిలో మొదటిది పర్యాయపదములతోఁ గూడినయది రెండవదానిలో నానార్థపదములు మూడవదానిలో వృక్షవాచకపదములును గలవు నాల్గవది ప్రాకృతనిఘంటు

అభిధానచింతామణి—ఇది ౧ దేవాదిదేవకాండము ౨ దేవకాండము 3 మర్త్యకాండము ౪ భూమికాండము ౫ తిర్యక్కాండము ౬ నారకకాండము ౭ సామాన్యకాండము నని యాఱుకాండములుగా విభజింపబడినది మొదటి కాండములో జైనదేవతల పేరులు జైనమతపరిభాషలు రెండవకాండములో బ్రాహ్మణదేవతాపదములు బౌద్ధదేవతానామములు వానితో సంబంధించిన పారిభాషికపదములు మూడవకాండములో మర్త్యనామములు నాల్గవదానిలోఁ దిర్యగ్జంతునామములు నయిదవకాండములోఁ బాతాళమందున్నవాని పేర్లు నాఱవకాండములో భావబోధకపదములు విశేషణములు నవ్యయములుఁ బ్రతిపాదింపబడినవి రూఢియౌగికమిశ్రశబ్దములవర్ణనతోను సమాసపదముల యవయవములలో నెద్ది ప్రధానమో యెద్ది యప్రధానమో యను చర్చలతోను గ్రంథ మారంభ మగుచున్నది ఎట్లన గా — ప్రణిపత్యార్హత స్సిద్ధ సాంగశబ్దానుశాసనం రూఢయౌగికమిశ్రాణాం నామ్నాం మాలాం

తనోమ్యహం వ్యుత్పత్తి రహితా శ్శబ్దా రూఢా ఆఖండలాదయ యోగోన్వయ స్తుతుగుణక్రియా సంబంధసంభవ గుణతో నీలకంఠాద్యా క్రియాతస్స్రష్ట్రసన్నిభా

లింగముల కీగ్రంథకర్త వ్రాసిన లింగానుశాసనమును జూచుకొనవలయును ఇంక నానావిధవృత్తములతో గూడిన శ్లోకములు 542 కలవు

అభిధానచింతామణికి హేమచంద్రుడు వ్రాసిన వ్యాఖ్యానములో 80 మంది గ్రంథకర్తల గ్రంథములకంటె హెచ్చుగా నుదాహరించెను వానిలో ముప్పదినిఘంటువులు వానిలో నాలుగు ముఖ్యములు వాసుకి వ్యాడి ధనపాలుడు వాచస్పతి తక్కిన వారిలో కాత్యుడు అమరుడు దుర్గాదాసుడు భాగురి భోజుడు శాశ్వతుడు హలాయుధుడు మాలాకారుడు యాదవుడు వ్రాసిన గ్రంథములనుండి శ్లోకములు నుదాహరించెను యశోవిజయజైన గ్రంథమాలలో ప్రకటింపబడి యీ వ్యాఖ్యానముతో నీగ్రంథకర్త వ్రాసిన శేషసంగ్రహము కూడ గానవచ్చుచున్నది 16 సం రములో యోధపురమును పాలించిన సూర్యసింహు డనురాజు కాలమందున్న వాచనాచార్యవాది శ్రీవల్లభు డనువాడు వ్రాసిన సారోద్ధార మనెడు మఱియొక వ్యాఖ్యానము కలదు 630 లో దేవసంగ్రహగణి యనువాడు వ్యుత్పత్తిరత్నాకర మను మఱియొక వ్యాఖ్యానమును వ్రాసెను 5 వ శతాబ్దద్వితీయభాగ మందున్న శుభశీలగణి యనువాడు వ్రాసిన పంచవర్గనామసంగ్రహము 1 56-1605 లో అక్బరుచక్రవర్తికాలమునందు జీవించిన భానుచంద్రగణి యనువాడు వ్రాసిన వివిక్తనామసంగ్రహము 7 వ శతాబ్దప్రారంభమునందు సాధుసుందరగణి యనువాడు వ్రాసిన శబ్దరత్నాకరము జినదేవమునీశ్వరుడు వ్రాసిన అభిధానచింతామణి శిలోంఛము మొదలగునవి అభిధానచింతామణి నాధారముగాం జేసికొని పుట్టినగ్రంథములు

829 శ్లోకములు గల అనేకార్థసంగ్రహ మారుకాండములుగా విభజింపబడియున్నది అవ్యయములను బ్రతిపాదించు మఱియొక కాండము దానికి జేర్పబడినది ప్రతికాండములోను శబ్దము లకారాదిక్రమముగాను అంత్యాక్షరక్రమముగాను వ్రాయబడినవి లింగములు చెప్పబడలేదు అనేకార్థకైరవాకరకౌముది యనుపేరుగల యొక వ్యాఖ్యానము హేమచంద్రుని శిష్యుడగు మహేంద్రసూరి యనువానిచే రచియింపబడినది శ్రీహేమసూరిశిష్యేణ

శ్రీమన్మహేంద్రసూరిణా భక్తినిష్ఠేన టీకేయం తన్నామ్న్యైవ ప్రతిష్ఠితా" ఈ వ్యాఖ్యానమందుఁ బ్రమాణముగా విశ్వప్రకాశము శాశ్వతుఁడు రభసుఁడు అమరుఁడు మంఖుఁడు హలాయుధుఁడు వ్యాడి ధనపాలుఁడు భాగురి వాచస్పతి యాదవుఁడు ధన్వంతరినిఘంటువు నుదాహరింప బడెను

— కేశవస్వామి నానార్థార్ణవసంక్షేపము :—

ఇది నానార్థపదనిఘంటువు ఇందలిశ్లోకసంఖ్య యయిదువేలు నెనిమిది వందలు ఇదియాఱుకాండములుగా విభజింపఁబడినది స్త్రీలింగము పుంలింగము, నపుంసకలింగము వాచ్యలింగము నానాలింగము నని యయిదువిధములైన లింగములను బట్టి ప్రతికాండ మయిదధ్యాయములుగా విభజింప బడియున్నది ప్రత్యధ్యాయమందుఁ బదములకారాదిక్రమముగా జెప్ప బడినవి ఈలక్షణము లన్నియు వైజయంతీనిఘంటువులో గూడ నున్నవి ఈకోశమందు ముఖ్యముగా గుర్తింపఁదగినలక్షణ మేమన గా బ్రమాణముగా నుదాహరింపఁబడిన గ్రంథకర్తలపేర్లు వారివాక్యములు గ్రంథమందే చెప్ప బడియున్నవి సుమారు ముప్పదిమంది గ్రంథకర్తలు ప్రమాణముగా నుదాహరింపఁబడిరి వీరు వాఙ్మయ మంతటితో సంబంధించియున్నవారు వారెవ్వరనఁగా - నిఘంటుకర్తలు వైయాకరణులు కవులు వేదపండితులు ఛందశ్శాస్త్రకర్తలు వేదములు మొదలగునవి అజయుఁడు అమరదత్తుఁడు అమరసింహుఁడు భాగవృత్తి భాగురి భట్టి భోజరాజు ధనంజయుఁడు హలాయుధుఁడు హర్షనంది జయాదిత్యుఁడు కాత్యుఁడు క్షీరస్వామి మాధవాచార్యుఁడు మాఘుఁడు నిరుక్తము పింగళుఁడు రభసుఁడు సజ్జనుఁడు శాకటాయనుఁడు శాశ్వతుఁడు స్కందస్వామి సుశ్రుతుఁడు వాక్పతి వరరుచి మొదలగుగ్రంథకర్తలు పూర్వోక్తము లైనశాస్త్రములను రచించినవారు

గ్రంథాదియందు జెప్ప బడిన కులోత్తుంగచోళుని కుమారుఁడైన రాజరాజుచేఁ బోషింప బడిన వాఁడు కావున నారాజు కాలమునుబట్టి యీకేశవునికాలము కూడ దెలియ బడుచున్నది ఒకరాజు 2 వ శతాబ్దములోను మఱియొకరాజు 13 వ శతాబ్దములోను బరిపాలించుచున్నట్లు గ్రంథాదియందు వర్ణింపఁబడియున్నది కేశవుఁడు వీరిలో నొకరిపరిపాలనములో నుండవచ్చును మల్లినాథుఁడు రఘువంశవ్యాఖ్యానమందు నతనికంటె ముందువాఁడైన అరుణాచలనాథుఁడు కుమారసంభవవ్యాఖ్యానమందు నీకేశవుని శ్లోకముల నుదాహరించిరి

— మేదినీకారుని నానార్థశబ్దకోశము ।—

తఱచుగా దీనికి మేదినీకోశ మని వ్యవహారము ఇది సర్వార్థముల విశ్వప్రకాశము ననుకరించుచున్నది ఈరెండింటికి ముఖ్యమైనభేద మేమన గా నంత్యాక్షరనియమముతో నేర్పరుప బడిన శబ్దసంఘములలోని పదము లకారాదిగాఁ జెప్ప బడినవి లింగములను దెలుపు స్త్రీ పుమాన్ మొదలగుశబ్దములుకూడ శ్లోకములలో నున్నవి ఆఫ్రెక్టుపండితుఁడు మేదినీకారుఁడు విశ్వప్రకాశము నుదాహరించెను దూషించె నని వ్రాసెను

గ్రంథాంతశ్లోకమందు మేదినీకారుఁడు తనతండ్రిపేరు ప్రాణకరుఁడనియు నాలువందలశ్లోకములతోఁ గూడిన యొకనీతిశాస్త్రమును దాను రచించితి ననియు జెప్పెను పద్మతగాథాకోశప్రణయనవిఖ్యాతకౌశలే నాయం మేదినికరేణ కోశ ప్రాణకరసూనునా విరచిత విశ్వప్రకాశము బహుదోషములు కలది యైనను మేదినీకోశమునకు మూలగ్రంథము రాయముకుటుఁడు దీనిలోనిశ్లోకముల నుదాహరించెను ఈరెండాధారములనుబట్టి మేదినీకారుఁడు పదునాల్గవశతాబ్దమందు జీవించియుండవచ్చు నని తలంప బడుచున్నాఁడు గాని యంతకంటెముందువాఁడై యుండవచ్చును గ్రంథాంతమందుఁ జెప్ప బడిన ప్రమాణభూతులైన గ్రంథకర్తలు శర్వానందునిచేతను దక్షిణప్రాచీనగ్రంథకర్తలచేతను బరామర్శింప బడిరి గావున 1159 కంటె ముందు జీవించినవారై యుందురు 1375 లో కృషోదరాదివృత్తిని వ్రాసిన పద్మనాభదత్తుఁడు తాను రచియించిన భూరిప్రయోగమందు మేదినీకారుని శ్లోకముల నుదాహరించెను శాకే శైలనవాదిత్యే చైత్రే మాసి రవే స్థితౌ ద్విజేన పద్మనాభేన భాషాసూత్ర మిదం కృతం మాఘము ద్వితీయసరములో 65 శ్లోకమును యజతాం పాండవ స్స్వర మవ త్వింద్ర స్సపత్విన వయం హనామ ద్విషద స్సర్వసస్వథశాం సమీహతే అను శ్లోకముయొక్క ప్రామాణ్యమును శంకించుటకు సబబులేదు జాకారిపండితుఁడచ్చువేయించిన మంఖటీకలో మేదినీకారుని శ్లోక మొకటి యుదాహరింప బడియున్నది అది సత్యమైనయెడల మేదినీకారుని కాలము 2 వ శతాబ్దముకంటె వెనుకకు జరుపవలయుండును ఏల యన గా నామంఖటీక ప్రాయికముగా బన్నెండవ శతాబ్దము కొనను వ్రాయఁబడియుండును గ్రంథాంతశ్లోకములయందు జెప్ప బడిన మాధవుఁడు పర్యాయరత్నమాలను రచించిన మాధవకారుఁడై యుండవ

చ్చును బుక్కహరిహరరాజులకు మంత్రియైన సాయణమాధవుడు కాడు Sir Dr R G భండార్కర్ గారు చెప్పినట్లు మేదినీకారునికిఁ దరువాత బుట్టిన నిఘంటుకర్తలు లోకడ జెప్పినవానివలె నంతప్రమాణములు కావు వానిలోని శ్లోకముల నెవ్వరును దమగ్రంథములయం దుదాహరింపలేదు

1 శబ్దరత్నప్రదీపము

ఇం దయిదుకాండములు కలవు గణధరసార్ధశతకవృత్తిలో సుమతిగణి దీనిశ్లోకములను బలుమారు ఉదాహరించెను కళ్యాణమల్లుఁడు వ్రాసిన శబ్దరత్నదీపమే యిది యనునట్లు కానవచ్చుచున్నది

2 పంచవర్గపరిహారనామమాల

అనునామాంతరముగల అపవర్గ నామమాలను రచించిన గ్రంథకర్త జినవల్లభుని సేవకుఁడ ననియు జినప్రియునికి శిష్యుఁడ ననియు గ్రంథమందు వ్రాసికొన్నాఁడు ఇతఁడు 12 వ శతాబ్దమువాఁడు

3 మహీపుని శబ్దరత్నాకరము

ఇది 1374 లో రచియింపబడినది ఇందులో బర్యాయపదసంఘము కంటె నానార్థపదములు హెచ్చుగా నున్నవి

4 పద్మనాభదత్తుని భూరిప్రయోగము

దీనిలో బర్యాయపదములు తక్కువ-నానార్థపదములు హెచ్చు ఈగ్రంథకర్త 1375 లో పృషోదరాదివృత్తిని వ్రాసెను

5 రామేశ్వరశర్మ వ్రాసిన శబ్దమాల

ఇది భూరిప్రయోగమువంటిది గ్రంథకర్త కాలము తెలియదు

6 ఇరుగపదండనాథుని నానార్థరత్నమాల

ఈగ్రంథకర్త పదునాల్గవశతాబ్దములో విజయనగరము నేలిన రెండవ హరిహరుని కాలములో నుండెను

7 జటాధరుని అభిధానతంత్రము

ఇది నానార్థపదములతోను బర్యాయపదములతోను గూడిన యొక నిఘంటువు విశేషములతో గూర్పబడిన అమరశ్లోకములే యిందులో వ్రాయఁబడినవి ఈగ్రంథకర్త వంగదేశములో Be ga) నున్న శట్టగ్రామము (Ch ttagong) లో నివసించెను ఇతఁడు రాయముకుటునికంటె ప్రాచీనుఁ డని Aufrecht పండితుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు

8 దుర్గసింహుని నానార్థధ్వనిమంజరి

ఇందులో నానార్థప్రతిపాదకము లైనపదములతోఁ గూడిన శ్లోకము లున్నవి రుద్రుని గంగాధరుని ధరణిని రత్నకోశమును నీగ్రంథకర్త చెప్పుచున్నాఁడు 16 వశతాబ్దములో నున్నరఘునందను డితని శ్లోకముల నుదాహరించెను కాశ్మీరదేశస్థు జైన మహాక్షపణకు డనువాఁడు వ్రాసిన యీ పేరు గలమఱియొకగ్రంథములో శ్లోకాధికారము అర్ధశ్లోకాధికారము, పదాధికారము నని మూఁడుభాగము లున్నవి వీనిలో మొదటిభాగములోనిశ్లోకము లన్నియు దుర్గసింహుని నానార్థధ్వనిమంజరిలోనివే ఈరెండుగ్రంథములను బ్రాచీనవ్యాఖ్యాత లెవ్వరు నుదాహరింప లేదు

9 రూపచంద్రుని రూపమంజరీనామమాల

ఇది 588 లో వ్రాయ బడెను ఆకాలమందే అక్బరుచక్రవర్తి పరిపాలనములో బుండరీకవిట్టలుఁడు శబ్దప్రబోధనామమాలను రచించెను

0 శారదీయాఖ్యనామమాల

హర్షకీర్తి యనువాఁడు 16 వ శతాబ్దములో రచించెను

1 వామనభట్టబాణుని శబ్దరత్నాకరము

ఇది మూఁడు కాండముల గ్రంథము ప్రతికాండము నధ్యాయములుగా విభజింప బడినది నానార్థపదములు నవ్యయములుఁ గూడ నున్నవి అప్పయదీక్షితుఁడు తాను వ్రాసిన నామసంగ్రహమాలలో నుదాహరింప బడిన గ్రంథ మిదియే యని Dr Ste n పండితుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు కాని వామనభట్టబాణుఁడు కొంతశతాబ్దముం దున్నవాఁడు

12 అప్పయదీక్షితుని నామసంగ్రహమాల

ఇది వ్యాఖ్యానముతోఁ గూడిన యొక పర్యాయపదనిఘంటువు దీని వ్యాఖ్యానమందు బ్రాచీనకోశములనుండి శ్లోకములు విస్తారముగా నుదాహరింప బడినవి

13 సహజకీర్తినామకోశము

ఇది యాఱుకాండములుగా విభజింప బడినది లింగములను నిర్ణయించు సూత్రము లిందు గలవు ఈగ్రంథకర్త లోధ్రపురమం దున్న పార్శ్వజినుని స్తుతించుచు 1627 సం లో నొక కావ్యమును రచించెను

14 వేణీదత్తుని పంచతత్త్వప్రకాశిక ఇది 1644సం లో వ్రాయ బడినది

1౦ కేశవుని కల్పద్రుకోశము ఇది యతివిస్తీర్ణమైన పర్యాయపదకోశము ఇందలి శ్లోకసంఖ్య నాలుగువేలు ఇందులో బర్యాయపదము లతివిస్తారముగా నున్నవి భూపర్యాయము లఱువదినాలుగు అగ్నికి నూటపదునాలుగు పేళ్లు ఇది భూమిభువస్స్వర్గణము లని మూడుస్కంధములుగా విభజింప బడినది ప్రతిస్కంధములోను ప్రకాండము లని విభాగములు కలవు లింగముల దెలియ జేయుటకు గొన్ని గుఱుతులు వాడుక చేయ బడినవి పర్యాయపదముల సమూహమును శక్యమైనంత సంపూర్ణమైనదిగా జేయుట కే దైన నొక సమాసములోని యొకపదము దానిపర్యాయముచే జెప్ప బడినపుడు దాని మామూలు రూపముతోం జెప్ప బడదు దానికి ముందు గాని వెనుక గాని యొకపర్యాయపదము చేర్ప బడును ఎట్లనగా — ఏకార్థాద్రథపర్యాయ ఈశార్థో గణవిఘ్నయోః మూషవాహన పర్యాయో హస్తినో ఽర్థాన్ముఖార్థకః అబ్ధిపర్యాయవస్త్రార్థా" ఈరీతి కొంచెము చిక్కుగా నున్నను నుపయోగకరమైనది సమాసములో నేభాగములు స్థిరమైనవో యెవ్వి యారోపితములో యవి చూపింప బడును గ్రంథారంభమందు-కాత్య వాచస్పతి వ్యాడి భాగురి అమరుడు అమరమంగళుడు సాహసాంకుడు మహేశుడు జినుడు మొదలగువారి గ్రంథముల నవలోకించి దీనిని రచించితి నని గ్రంథకర్త చెప్పుచున్నాడు కాత్యవాచస్పతివ్యాడి భాగుర్యమరమంగళా సాహసాంకమహేశాద్యా విజయంతే జినాంతిమా సమాలోక్య మతాన్యేషాం కల్పద్రురఖిలార్థద క్రియతే కేశవేనాయం నామప్రకృతిబోధన

కలియుగాబ్దములు 476 అతీతము కాగా సంవత్ 7౦ నకు సమానమైన క్రీస్తుశకము 660 లో నీగ్రంథము రచింప బడినది కావున మల్లినాథుడు గాని దినకరుడు గాని తమవ్యాఖ్యానములయం దీతని నిఘంటుశ్లోకముల నుదాహరించి యుండుట కవకాశము లేదు ఇదిగాక ఆమోదవాసితచలాధరపల్లవేషు నిద్రాకషాయితవిపాటలలోచనేషు వ్యామృష్టపత్రలతికేషు విలాసినీనాం శోభాం బబంధ వదనేషు మదావశేష కిరాతార్జు-9స-77 శ్లో వ్యాఖ్యానములో మల్లినాథుడు 'కషాయస్తువరే న స్త్రీ నిర్యాసే రంజకాదికే సురభావపటౌ రక్తే సుందరే లవణేపి చ ఇతి కేశవ అని వ్రాసినాడు కషాయశబ్దము నానార్థము కావున నీశ్లోకము వేఱుగా నుండుటవలన నీకేశవనిఘంటువులోనిది కాదు కేశవస్వామి వ్రాసిననానార్థార్ణవసంక్షేపములోనిదై యుండవచ్చును ఇతడు మూడవకేశవుడై యుండును

6 మధురేశవిద్యాలంకారుని శబ్దరత్నావళి

ఇతడు 1666 సం లో నమరకోశమునకు సారసుందరి యను నొకవ్యాఖ్యానమును వ్రాసెను ఇదియు నమరకోశమువలె నున్నది ఇందు నానార్థవర్గ కలదు

1 విశ్వనాథుని కోశకల్పతరు

ఇతనితండ్రిపేరు నారాయణుడు ఈకోశమందు పర్యాయపదములు నానార్థములుం గూడ గలవు మహేశ్వర హైము మేదినీకారులను మఱికొందఱు నిఘంటుకర్తలను గ్రంథాదియందు జెప్పుచున్నాడు

8 సుజనుని నానార్థపదపేటిక శబ్దలింగార్థచంద్రిక

ఈరెండును నానార్థనిఘంటువులే-వీనిలో మొదటిది—అంత్యాక్షరనియమముతో గూడినది రెండవది—ఏకలింగశబ్దములు ద్విలింగశబ్దములు త్రిలింగశబ్దములు నని మూడుకాండములుగా విభజింపబడినది

19 విద్యాహంసీరమిశ్రుని ౧ పర్యాయపదమంజరి ౨ శబ్దశబ్దార్థమంజూష

వీనిలో మొదటిది పర్యాయపదములతో గూడిన మూడుగుచ్ఛములు గది రెండవదానిలో పర్యాయపదములు నానార్థములు గూడ గలవు

20 మహేశ్వరుని పర్యాయరత్నమాల

ఇది మూడు పరిచ్ఛేదములతో గూడిన పర్యాయపదనిఘంటువు

2 ధనంజయభట్టాచార్యుని పర్యాయశబ్దరత్నాకరము

ఇది మూడుతరంగములుగా విభజింపబడినది గ్రంథాదియందు శబ్దేందుశేఖరమును బేర్కొనెను

22 సారస్వతమిశ్రుని విశ్వమేదిని

ఇతడు మహాదేవుని కుమారుడు ఇందు నానార్థపర్యాయావ్యయపదములను బ్రతిపాదించు మూడుకాండములు గలవు ఈగ్రంథకర్త హేమమేదిని యనుమఱియొకగ్రంథమును వ్రాసినట్టిందులో జెప్పియున్నాడు

23 విశ్వకవి—విశ్వనిఘంటువు

ఇది మూడుసర్గలతో గూడిన యొక నానార్థనిఘంటువు

4 సంస్కృతపర్యాయపదపట్టిక

ఇది 1786—1833 సంవత్సరములమధ్యమున A hen an Demet ous Ga ɔnɔs అనువానిచే కాశిలో నొకబ్రాహ్మణపండితునిచే గూర్పింపబడి

నది దీనిలోఁ బర్యాయపదములసంఖ్య యిరువదియైదు వేలు

25 రాజా రాధాకాంతదేవుని శబ్దకల్పద్రుమము

ఇది 1818— 858 సం ర మధ్యమున ప్రకటింపఁబడినది అకారాదిగా నేర్పరుపఁ బడిన సంస్కృతనిఘంటువులలో (D ct onary) నిది మొదటిది ఇందులో వాఙ్మయము యొక్క సర్వశాఖలనుండి గ్రంథభాగము లెత్తివ్రాయఁ బడినవి, నిఘంటువులలో జెప్పఁబడని ధాతువు లిందులో జెప్ప బడినవి కాని వైదికపదములు చేర్పఁబడ లేదు

26 సుఖానందనాథుని శబ్దార్థచింతామణి

ఇది ఆగ్రాలో నాలుగుసంపుటములుగా 1864- 885 సం రములలోఁ బూర్తిచేయబడినది. ఇదియు శబ్దకల్పద్రుమము వంటి నిఘంటువే

27. తారానాథతర్కవాచస్పతి 873— 884 సంవత్సరములలో వ్రాసిన వాచస్పత్యము దీనిలో వైదికపదములు చేర్ప బడినవి

28 Roth, Both nk పండితు లుభయులు గలసి రష్యాదేశములో నున్న పెట్రోగ్రాడునగరములో వ్రాసిన పెద్దవైదికనిఘంటువు

ఇట్లు నానార్థపదనిఘంటువులయొక్కయుఁ బర్యాయపదనిఘంటువుల యొక్కయు వృత్తాంతము సంగ్రహముగాఁ దెలుపఁ బడినది ఇవి గాక ప్రత్యేకముగా విశేషవిషయములను తెలుపు మఱి కొన్నినిఘంటువులు కలవు వానిలో ముఖ్యమైన వీదిగువను వ్రాయ బడుచున్నవి

ఏకనిఘంటువు లేకాక్షరపదములయర్థమును దెలుపునవి వర్ణముల రహస్యార్థములను దెలుపు తంత్రవాఙ్మయమునందలి మాతృకాకోశములను బోలియున్నవి ఈతరగతిలో ముఖ్యమైనవి యీదిగువ జెప్ప బడుచున్నవి

1 పురుషోత్తమదేవుని ఏకాక్షరకోశము

ఇది ద్వాదశకోశసంగ్రహములోనిది అభిధానసంగ్రహప్రథమసంపుటములో ముద్రితమయ్యెను.

2 ఏకాక్షరాభిధానము లేక ఐంద్రనిఘంటువు దీనిని వరరుచి వ్రాసెనని వాడుక కలదు

3 విశ్వశంభుని ఏకాక్షరనూతననామమాల ఇది 1867 సం లో కరాచీలో సంస్కృతకోశసముచ్చయమందు ముద్రింప బడినది వల్లభగణియను జైన పండితుఁ డీతనిని బ్రమాణముగా నుదాహరించెను

4 పదునాల్గవశతాబ్దముయొక్క ప్రథమభాగమం దున్నసుభాశీలకుం డేకాక్షరనామమాలను వ్రాసెను

5 1350 లో నున్న హరిహరరాజునకు మంత్రియు సాయణునికు మారుడు నైన మాధవ్రభు ఏకాక్షరరత్నమాలను వ్రాసెను ఇది స్వరకాండ వ్యంజనకాండ సంయుక్తకాండ యని మూడుకాండలుగా విభజింప బడినది

6 పదునాఱవశతాబ్దమం దున్న భరతసేనుడు వ్రాసిన ఏకవర్ణార్థసంగ్రహము

7 ద్వాదశకోశసంగ్రహములో ముద్రితమైన మాతృకానిఘంటువు

8 యదునందనభట్టని వర్ణాభిధానము మాతృకాకోశములలోని వని చెప్పవచ్చును

II అవ్యయకోశములు

1 ద్వాదశకోశసంగ్రహములో ప్రచురింపఁబడిన మహాదేవకృతమైన అవ్యయకోశము

2 జయభట్టారకుఁడు వ్రాసిన అవ్యయార్ణవము ఈరెండు నితరగతిలోనివియే

III శబ్దలక్షణనిఘంటువులు

ఈనిఘంటువు లొక శబ్దమునకు గల వివిధరూపములను ప్రతిపాదించునవి వీనిలో ముఖ్యమైన వి వి యన గా

1 మహేశ్వరుని శబ్దభేదప్రకాశము

2 వర్ణదేశన

3 పురుషోత్తమదేవుని ద్విరూపకోశము ఇది అభిధానసంగ్రహములో ముద్రితమైనది

4 నైషధీయచరిత్రమును వ్రాసిన శ్రీహర్షుని ద్విరూపకోశము.

5 గదసింహుని ఊష్మవివేకము ఇది 1890 లో దర్భంగాలో ప్రచురింప బడినది ఇందలి శ్లోకసంఖ్య 112

6 భట్టోజీదీక్షితుని శబ్దభేద ప్రకాశిక

7 భరతసేనుని ద్విరూపధ్వనిసంగ్రహము

8 బిల్హణకవి త్రిరూపకోశము

9 సాధుసుందరగణి వ్రాసిన శ్రీశబ్దరత్నాకరము దీనిశ్లోకసంఖ్య వెయ్యి

అభిధానచింతామణి క్రమము ననుసరించి యున్నది ఈగ్రంథకర్త 634 లో ధాతురత్నాకర మనుమఱియొక గ్రంథము ను వ్రాసెను

10 కృష్ణకవి వైభాషికకోశము ఈగ్రంథకర్త తండ్రిపేరు లక్ష్మణరాజు తల్లి మల్లిక ఇందలి శ్లోకసంఖ్య ఇందులో బదునొకండు సర్గలు గలవు 1768 లో నీకోశము వ్రాయ బడినది దీనికి గ్రంథకర్తయే యొకవ్యాఖ్యానమును వ్రాసెను

1 త్ర్యంబకమిశ్రుని విశేషామృతము

12 సరిద్వల్లభమిశ్రునిసరస్వతీవిలాసము

V ఉణాదికోశములు

ఉణాదిప్రత్యయములతో గూడినశబ్దముల నిఘంటువులు ఈదిగువ వ్రాయ బడినవి వానిలోముఖ్యములు

1 18 వశతాబ్దారంభమం దున్నశివరాముడు లక్ష్మీనివాసాభిధానకోశమును వ్రాసెను ఇది షట్కోశసంగ్రహములో బ్రకటింప బడినది

2 రామశర్మ ఉణాదికోశము

3 1౦ వ శతాబ్దము ద్వితీయభాగమం దున్నశుభశీలగణి వ్రాసినఉణాదినామమాల

4 రామగోవిందుని శబ్దాబ్ధితరి

5 నిచుళయోగీంద్రుడు వ్రాసిన తరళ యనువ్యాఖ్యానముతో గూడిన నానార్థశబ్దరత్నకోశము

V ఓషధినిఘంటువులు

వీనిలో బర్యాయపదములు ఓషధులు వృక్షములు జంతువులు లోహములు ఆహారముగా గాని యౌషధముగా గాని యుపయోగింపంబడు వస్తువులు ప్రతిపాదింప బడుచున్నవి కొన్నింటిలో నోషధులగుణములుకూడ వర్ణింప బడుచున్నవి వీనిలో బ్రాచీనతమ మైనది ధన్వంతరినిఘంటువు ఇది యమరసింహునికంటె గూడ బ్రాచీనతరమైనదని క్షీరస్వామియే చెప్పుచున్నాడు వైద్యనిఘంటువుల కన్నిటికి నిది మూలము

దీనికి దరువాతిది ఋగ్వేదసిశ్చయ మనుగ్రంథమును రచించిన మాధవకరుడు వ్రాసిన పర్యాయరత్నమాల ఈగ్రంథకర్త 9 వ శతాబ్దమందుజీవించెనని పంటుర్నిజ్జపండితుడు చెప్పుచున్నాడు దీనిలో శ్లోకసంఖ్య రెండువందలు

దీనిని మూలముగాఁ జేసికొని పర్యాయరత్నావళి యను మఱి యొకగ్రంథము పుట్టినది దీనికి గ్రంథకర్త యెవ్వడో తెలియదు ఇది యిరువదియొక్కవర్గములుగా విభజింప బడియున్నది ఇదిపర్యాయరత్నమాలకంటె మూడింతలుపెద్దది

హేమచంద్రుడు వ్రాసిన అభిధానచింతామణికి శేషమైనది నిఘంటుశేషము ఇందులో నోషధిపర్యాయములు చెప్ప బడుచున్నయవి దీనిలో నున్న 396 శ్లోకములు వృక్షగుల్మలతాశాకతృణధాన్యకాండము లని యాఱుకాండములుగా విభజింప బడినవి

అభిధానరత్నమాల లేక షడ్రసనిఘంటువు- దీనిని మల్లినాథుడు కావ్యవ్యాఖ్యానములలో బహుమాఱు ఉదాహరించెను

మదనపాలనిఘంటు వని తఱచుగా వ్యవహరింప బడు మదనవినోదనిఘంటువు 3 4 సం లో మదనపాలునిచే రచింప బడెను

కాశ్మీరదేశస్థుఁడైన నరహరి వ్రాసిన రాజనిఘంటువు వైద్యనిఘంటువులలో మిక్కిలి పెద్దది

1677 సం లో శివదత్తు డనువాడు వ్రాసినశివకోశము నానార్థపదములతోఁ గూడినది దానికి శివప్రకాశ యనునొకవ్యాఖ్యానముకూడఁ గలదు

1 చక్రపాణిదత్తుని శబ్దచంద్రిక

2 వేంకటేశ్వరుని దక్షిణామూర్తినిఘంటువు ఇది యాఱుల్లాసములది

3 గుణపాఠముతోఁ గూడినద్రవ్యముక్తావళి ఇందులో 21 వర్గములు

4 నీలకంఠమిశ్రుని పర్యాయార్ణవము ఇది యయిదుతరంగములుగా విభజింపఁబడియున్నది ఇవి ముఖ్యమైన వైద్యనిఘంటువులు

VI జ్యోతిశ్శాస్త్రనిఘంటువులు

ఇవియే యీతరగతిలో ముఖ్యమైన గ్రంథములు

1 ద్వాదశకోశసంగ్రహములోఁ బ్రచురింప బడిన హరదత్తుని గణితరత్నమాల

2 వేదాంగరాయునిపారశీకప్రకాశిక - (Per an-arab c Sanskr. t c ఇది 1643 లో రచింప బడినది

3 వజ్రభూషణుని పారశీవినోదము ఆకాలమందే వ్రాయ బడినది

4 సాంఖ్యకోశము 5 నవగ్రహకోశము 6 రాశికోశము 7 నక్ష

ద్రకోశము ఇదికలకత్తా కోశసంగ్రహమందు బంగాళాదేశపుశకము 1331 లోఁ బ్రచురింపఁబడినది

V బౌద్ధకోశములు

బౌద్ధగ్రంథములను బాగుగాఁ దెలిసికొనుటకు సాధనములైన మఱికొన్ని నిఘంటువులు గలవు వానికి లౌకికనిఘంటు సంబంధముకంటెను వైదికనిఘంటువులతో హెచ్చుసంబంధము గలదు అవి శ్లోకరూపముగా నుండలేదు వీనిలో మిగుల గొప్పది మహావ్యుత్పత్తి యనునది ఇది 284 అధ్యాయములుగా విభజింపఁ బడియున్నది ఇందలి శబ్దసంఖ్య తొమ్మిదివేలు ఇందులో బుద్ధుని నామములు బౌద్ధమతపారిభాషికపదములే గాక జంతునామములు వృక్షపర్యాయములు వ్యాధినామములు పర్యాయపదములు క్రియాపదములు మొదలగునవి యనేకము లున్నవి

V పాలీప్రాకృతనిఘంటువులు

పాలీభాషలో మిక్కిలి ప్రాచీనమైన నిఘంటువు 12 వశతాబ్దము కొసను స్థవిరుమొగ్గల్లాన అనువారు వ్రాసిన అభిధానప్పదీపిక ఇది యమరకోశము ననుసరించి శ్లోకరూపముగా వ్రాయ బడినది దీనికి నమరమునకునుఁ గొన్ని సాధారణలక్షణములు గలవు అందువలన నమరశ్లోకములు పాలీభాషలోనికిఁ బరివర్తనము చేయ బడినట్లు కానవచ్చుచున్నది

ప్రాచీనప్రాకృతనిఘంటువు-పాఇయలచ్ఛి 972 సం రములో దనసోదరి యగుసుందరి యనుదాని యుపయోగముకొఱకు వ్రాసితి నని గ్రంథకర్త యగు ధనపాలుఁడే చెప్పుచున్నాఁడు దీనిశ్లోకసంఖ్య 79 అధ్యాయవిభజనము లేక పోయినను మొదటినుండి కొనవఱకు శ్లోకములకు సంఖ్యకలదు ఇందులో నాలుగుభాగములు స్పష్టముగాఁ గానవచ్చుచున్నవి ఎట్లన గా —

(1) — 9 వఱకు ప్రతిగాథయు నొక్కవిషయమును గుఱించిన శబ్దములనే ప్రతిపాదించుచున్నది

( ) 20 — 91 వఱకు నేకార్థమును దెలియ జేయు శబ్దము లర్ధశ్లోకములతో జెప్ప బడినవి

3) 92—202 వఱకు శబ్దము లొక్కపాదము చేతనే చెప్ప బడుచున్నవి

(4) 203—275 పర్యాయపదములచే గాని అర్ధశ్లోకములచేఁ గాని యొక్కొకశబ్దము వివరింప బడుచున్నది

48216

హేమచంద్రుఁడు తన దేశీనామమాలలో పాఇయలచ్ఛి నుపయోగ పఱచికొనెను తత్సమతద్భవశబ్దములకంటె వేరయిన ప్రాకృతదేశ్యశబ్దములను మాత్రమే ప్రతిపాదించుచున్నయది అయినను అచ్చటచ్చట తత్సమతద్భవశబ్దములు కూడఁ గానవచ్చుచున్నయవి ఇది యెనిమిది యధ్యాయములుగా విభజింపబడినది ప్రత్యధ్యాయమునకు వర్గ మని పేరు ఇందలిశబ్దము లకారాదిక్రమముగాను అక్షరక్రమముగాను సమకూర్పబడినవి ఇందు నానార్థశబ్దములు కూడ గలవు గ్రంథకర్తయే దీని కొక వ్యాఖ్యానమును వ్రాసెను 19 3— 925 సంవత్సరములలో మాళవదేశమందున్న రాత్లాంలో విజయరాజేంద్రసూరి కూర్చిన ప్రాకృతసంస్కృతనిఘంటు వగు అభిధానరాజేంద్రకోశము జైనమతమును జైనవాఙ్మయమును బోధించు నొకపెద్దగ్రంథము ఇది యేడు పెద్దసంపుటములుగా నున్నది పదివేలపుటలు గలది

ఇటీవల కొంతకాలముక్రిందట నితరభాషాపదములను సంస్కృతభాషచేఁ గాని సంస్కృతపదముల నితరభాషాపదములచే గాని వివరించు నిఘంటువులు కొన్ని పుట్టినవి ఇట్టివానిలో మిక్కిలి ప్రసిద్ధమైనది పారశీకప్రకాశిక- దీని నక్బరుచక్రవర్తి కాలములో కృష్ణదాసు డనువాఁడు వ్రాసెను పారశీవినోదము మఱియొక పారశీకప్రకాశము లోఁగడ జెప్పబడినవి రాజవ్యవహారకోశమను మహారాష్ట్ర పారశీకసంస్కృతనిఘంటువు శివాజీకొఱకు వ్రాయఁబడినది ఇదియొక విచిత్రమైన గ్రంథము క్షేమేంద్రుఁడు రచియించిన లోకప్రకాశము నిఘంటువునకు నర్థశాస్త్రమునకు మధ్యగానున్నది ఇందులో గూడ కొంతమట్టుకు పారశీకపదము లున్నవి దానిలో నొకకొంతభాగమే నిఘంటు వన దగియున్నది

1 వ శతాబ్దములోనున్న న్యాసదాసాకరనామధేయ జైనక్షేమేంద్రుఁడు దీనిని వ్రాసెనని వాడుక కలదు గ్రంథమును బట్టి విచారింపఁగా నది 7 వ శతాబ్దమునకంటె ముందు వ్రాయబడినదని తోఁపదు ఏలయనగా — అందులో ననేకమహమ్మదీయులపేళ్లను ముఖ్యముగా 6 8 సం మొదలుకొని 6 8 వఱకు రాజ్యమేలిన షాజహాను చక్రవర్తి పేరును గానవచ్చుచున్నది

గీ మేడికల్లయన్వవాయుఁ డమానరూప ధరపదాంబుజభక్తినిస్తంద్రమతిని
ఇల గలట్టినిఘంటువు లెల్ల జూచి వాని చరితంబు వ్రాసితి భారకాళీ
నాధరముతోడఁ జనువంగననునయింతు

పత్రికాపాఠకులకు మనవి.

పరిషత్పత్రిక కీసంచికతో శ్రీముఖసంవత్సరము ముగిసినది ఇరువది రెండేండ్లు గడచినవి పాఠకులు పరిషత్పత్రిక చేయు భాషాసేవకు దగురీతిని సాయముచేయుచుండుటం బట్టియే నిరంతరాయముగ వెలువడుచున్నది ఎప్పటియభిమానముతో బండితులును పాఠకులును వారివారి సాయమును గావించుచుండ గోరెదము ప్రతిచందాదారుడును వెనుకటిచందా పూర్ణముగాఁ బంపియు నట్లుపంపియున్నవారు ముందు సంవత్సరపు చందా బంపించియుఁ దమతమ మిత్రుల బ్రోత్సహించియు విలసిల్లుదు రని కోరుచున్నారము